

Session @ 2019-20

 CURRENT GLOBAL REVIEWER <small>International Multidisciplinary Research Journal</small>	Impact Factor - (SJIF) - 7. 139 Special Issue -28 , Vol. 2 Jan. 2020	ISSN- 2319-8648 Peer Reviewed
---	--	----------------------------------

34. महात्मा गांधी आणि भारतीय स्वातंत्र्यचळवळ प्रा.डॉ.छाया भास्कर भोज,	88
35. महात्मा गांधी यांचे शिक्षण विचार प्रा.डॉ.श्रीराम मारोतराव कन्हाळे	90
36. महात्मा गांधीचे आर्थिक विचार आणि शाश्वत विकास : एक अभ्यास डॉ. सावके बी. एस.	92
37. महात्मा गांधी यांचे सत्य आणि अहिंसेविषयक विचार डॉ.चन्हाण संजय संदिपान	95
38. 21 व्या शतकात महात्मा गांधीजीचेसत्य आणि अहिंसेसंबंधीचेविचार एक काळाची गरज साहश. प्रा. स्वानकर राहुल मा-	99
39. महात्मा गांधी आणि ग्रामीण विकास: एक इष्टिक्षेप प्रा.डॉ.पी.व्ही.माने	102
40. भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यात गांधीच्या असहकार आंदोलनाचा हूकार (इ.स. 1920-22) झ. मुहे सविता गंगाधरराव	104
41. गांधीवाद आणि मराठी साहित्य प्रा. कृष्ण सुदामराव इंगले	107
42. महात्मा गांधी आणि ग्रामीण विकास डॉ.प्रा.सौ. एस.पी. लाखे	109
43. महात्मा गांधी यांच्या विविध चळवळी प्रा. मनोहर वागतकर	112
44. महात्मा गांधी यांच्या मुलोद्योगी शिक्षणाचा अभ्यास प्रा. डॉ. विठ्ठल गो. घोनशेटवाड	115
45. महात्मा गांधीजीचे सत्य व अहिंसासंबंधीचे विचार प्रा. डॉ.साहेब राठोड	117
46. महात्मा गांधी यांचे शैक्षणिक, राजकीय, आर्थिक, सामाजीक विचार प्रा.डॉ. कांबळे विभिषन विठ्ठलराव	120
47. "21 व्या शतकात महात्मा गांधीच्या विचारांची उपयुक्तता" प्रा.डॉ.विलास गायकवाड	124
48. महात्मा गांधी - शिक्षण विषयक विचार सीमा बाबुराव उप्पलबार	128
49. महात्मा गांधीयांचे सत्य आणि अहिंसेविषयक विचार प्रा.डॉ.बोचरे जे.एम.	130
50. महात्मा गांधीच्या आर्थिक व सामाजिक विचारांची यथार्थता डॉ. शंकर मारोती सावंत	133

महात्मा गांधी आणि ग्रामीण विकास

ਡਾਕ ਤੌਰੀ ਏਸ ਪੀ ਸਾਖੇ

हां प्रा. सा ईस. पा. लाल
इतिवास विभाग प्रमुख, नवन आदर्श महाविद्यालय, उमरेड, जिल्हा-नागपूर (महाराष्ट्र)

गाव विश्याचा नकाशा
गावावरून देशाची परिक्षा
गावची भंगता अवदशा

भारत हा खेड्याचा देश आहे हे लक्षात घेवून ग्रामविकास झाला की राष्ट्राचा विकास होईल अशी तुकडोजींची श्रद्धा व विचारसरणी होती. तर 'खेड्याकडे चला' ही महात्मा गांधीजींची हाक होती. भारतीय स्वतंत्रता आंदोलनाच्या काळात त्यांनी तरुणांना खेड्याकडे वळविण्याचा प्रयत्न का केला असेल यांची उत्तरे शोधत असतांना महात्मा गांधींची ग्रामस्वराज्याविषयी काय संकल्पना होती हे लक्षात येईल.

गांधींचा ग्रामस्वराज्याववया काय संकल्पना होता हे लकात येईल. अशी महात्मा गांधींची ग्राम स्वराज्य संकल्पना होती. जगाचा पोशिंधा असलेल्या शेतकरी आज आत्महत्या करतोय. भारतासारख्या कृषीप्रधान देशात आजही 66 टक्के लोक शेती करतात पण तोच शेतकरी आज संकटात आहे. जगाच्या या पोशिंधाला अनासाठी स्वस्त धान्याच्या दुकानाच्या रांगेत उमे राहावे लागते ही बाबंगीर आणि विंतन करण्यासारखी आहे. दर तासाला किमान दोन शेतकरी जर आत्महत्या करत असेल तर या आत्महत्या थांबवण्यासाठी ग्राम विकासाच्यादृष्टीने नवनव्या योजना कार्यान्वित करण्याची गरज आहे.

स्वतःच्या शेतीत मालक असलेल्या शेतकरी आज गुलाम झाला आहे. आज ग्रामीण क्षेत्रात नवनवीन समस्या निर्माण होत आहे. एकोकाळी निसर्गाच्या सान्निध्यात असलेल्या ग्रामीण व्यक्तीला पर्यावरणाच्या असंतुलनामुळे आपलेच क्षेत्र नकोसे झाले आहे. दारिद्र्य, बेकारी, उपासमारी, कर्जबाजारीपणा, शिक्षणाच्या सोयीचा अभाव, रोजगाराच्या अपुन्या संघी, जागतिक बाजारपेठेत स्पर्धा करण्याची त्यांची नसलेली ताकद असे ग्रामीण जीवनाचे वित्र आहे. ते बदलायचे असेल तर महात्मा गांधीच्या ग्रामस्वराज्य संकल्पनेतून सुराज्य निर्माण होईल.

व्यवसाय करणारे लोक राहतात त्याला गावगांडियाच, ग्रामाच स्वरूप जरात. प्राचीन काळापासून भारतीय अर्थव्यवस्था आणि समाजव्यवस्था ग्रामीण जीवनाशी निगडीत आहे. या ग्रामाचे वैशिष्ट्य म्हणजे त्याचे स्वावलंबी आणि स्वयंपुर्ण जीवन होय. प्राचीन काळापासून मुख्य व्यवसाय शेती असल्याने ग्रामात प्रामुख्याने शेतकरी, शेतीला पुरक व्यवसाय करणारा आणि जीवनावश्यक वस्तुंची निर्मिती घराघरातून आणि वंशपरंपरेने कुटीर उद्योगाच्या माध्यमातून तयार करणारा वर्ग ग्रामात राहत. अर्थात संपूर्ण ग्रामाची गरज लक्षात घेवून उत्पादन काढले जाई. नफयाचा विचार नक्हता, गरजेला प्राधान्य होते. बाहेरील बाजारपेठी ग्रामाचा फारसा संबंध नक्हता. लागणान्या सर्व गोष्टीचे उत्पादन ग्रामातच केले जाई. शेतीला पुरक आणि व्यक्तीला आवश्यक असलेल्या वस्तुंचे उत्पादन परंपरागत पद्धतीचे गावातच कुटीर उद्योगाचे रूपाने चालत. परस्पर तत्वाच्या सहकार्याने संपूर्ण व्यवहार चालत. वस्तुविनीय प्रचलीत असल्याने पैशाला फारसे महत्व नक्हते. मोगल कालखंडात मुस्लीम राज्यकर्त्यांनी ग्रामीण क्षेत्रात फारशी ढवळाढवळ केली नाही. त्याच्या कालातील जेवेताचे नवागत त संघटीत जीवन अमंग राहिले.

काळातही खुड्याचे स्वायत्त व संघटात जापन जाना आणि त्यांनी ग्रामविकासाच्या संकल्पना साकारण्याचा प्रयत्न केला.

महात्मा गांधीच्या विचारानुसार रवराज्याचा अर्थ Self rule असा होता. सर प्रकाराच्या बघनातुन उपरांची महात्मा गांधीच्या विचारानुसार रवराज्याचा अर्थ Self rule असा होता. सर प्रकाराच्या बघनातुन उपरांची महात्मा गांधीच्या विचारानुसार रवराज्याचा अर्थ Self rule असा होता. सर प्रकाराच्या बघनातुन उपरांची महात्मा गांधीच्या विचारानुसार रवराज्याचा अर्थ Self rule असा होता. सर प्रकाराच्या बघनातुन उपरांची महात्मा गांधीच्या विचारानुसार रवराज्याचा अर्थ Self rule असा होता.

INDEX

- 1) Gopinathji Munde Saheb: A Phoenix Who Fought for the Welfare of the Common Masses
Dr. Ramakant Dnyanobarao Mundhe, Parbhani

- 2) GOPINATH MUNDE : A HISTORICAL STEP
Dr. Anju Tiwari, Bilaspur, Chhattisgarh

- 3) Gopinath Munde and His Contribution to the Society
Dr Chandra Kanta Panda, Purulia, West Bengal

- 4) Visionary Leadership in Maharashtra: Lokneta Gopinathrao Munde
Dr. P.L. Karad, Dist. Beed (MS)

- 5) A Great Politician: Gopinath Munde
Dr. Kavita S. Biyani, Latur

- 6) Public Leader Gopinathrao Munde's political career: A study
Sameer V. Renukdas, Parli-Vaijnath

- 7) Gopinathrao Munde: The Voice of the Deprived Class
Dr. Jayhbhaye Vitthal Khandaji, Sonpeth

- 8) सोकनेते गोपीनाथ मुंडे आणि ऊरतोळ कामगार
डॉ. प्र.सी. एस.वी. लाले, जिला-नागफूर (महाराष्ट्र)

- 9) नटव्या विमुक्त जाती- जमाती विकासाभियुक्त मंत्रे : सोकनेते गोपीनाथराव मुंडे
मिठू निवृत्ती शोणकर, शोरगावाड

- 10) गोपीनाथटाके विमुक्त जाती जमातीच्या विकासात सोकनेते गोपीनाथरावजी भुंडे याचे योगदान
शी. अनिल देविदास फड

- 11) सोकनेते गोपीनाथराव मुंडे यांच्या जीवनकायांचा : एक दृष्टीकोण
री. पांडलकुडे अनुराग रामलाल - प्रा. डॉ. अंशोक कोरडे, जि. बी.इ

- 12) सादर्च राजकीय नेतृत्व सोकनेते गोपीनाथराव मुंडे
प्रा.डॉ. वापुराव बांधके, सोनपेठ

लोकनेते गोपीनाथ मुंडे आणि ऊसतोड कामगार

डॉ. प्रा. सौ. एस. पी. लाखे

इतिहास विभाग प्रमुख

तुन आदर्श महाविद्यालय
उमरेड, जिल्हा—नाशिक (महाराष्ट्र)

महाराष्ट्र महाराजे शेंकळो वर्षाचा सारखातिक ऐतिहासिक वारसा लाभलेली संताची भुमी महणून प्रभिद्द आहे. छत्रपती शिवाय, संभाजी या सारख्या विरांची भुमी आहे. लोकमान्य टिळक, नवानव्यवीर मावरकर, महान्मा ज्योतिर्बा फुले, राजांची राहू महाराज, डॉ. यावायाहेव अंवेढकर या आशुनिक समाजसुधारकांची ही भुमी आहे. महाराष्ट्राच्या जठणाघडणीसाठी सर्वच समाजघटकांनी आपले योगदान दिले आहेत. सांख्यातिक, सामाजिक, शैक्षणिक, राजकीय, साहित्यिक क्षेत्रात या घटकांचे भरीव योगदान आहे. विविधतेचा संगम असलेल्या महाराष्ट्रात अनेक प्रेरणादायी व्यक्तीमत्त्व उदयाला आली. महाराष्ट्राला गर्व, अभिमान वाटावा असा लोकप्रतिनिधीचा वारसा महाराष्ट्राला लाभला. अगदी त्याच पाश्वर्भुमीवर राजकारण आणि समाजकारण यांच्यात योग्य तो ताळमेळ माणून समाजातील दुर्बल, दुर्लक्षित घटकांचे सबलीकरण करणाऱ्या एक अष्टपैलू नेता महाराजे आदरणीय गोपीनाथ मुंडे होय.

उन्हांचे भेदातीत गजकारणी, संपुर्ण आयुष्य जनसेवेला समर्पित करून निःस्वार्थ जीवन जगणारा समाजकारणी, अभ्यास, आकर्षक व्यक्तीमत्त्वाचा, अमोघ वक्तव्याचा धनी, परिवित्तीची जाण असलेला, गोगविद्याचा कैवारी, विशेषकांवर तेवढ्याच ताकनीने तुडून पडणारा, मजूर कामगाराच्या रूपाने लाखांचे स्वलोक्तरीत गेजगार करणाऱ्यांचा आश्रयस्थान घनलेल्या आणि आपल्या कर्तृत्वाने लाखांचे असंख्य लोकांच्या मनान स्थित नं अदृढ यान निर्माण करणाऱ्या हा नेता महाराजे अष्टपैलू व्यक्तीमत्त्वाच्या धनी होय. आज ने आपल्यात नाहीत पन्तु त्यांच्या कर्माची पुढा नव्या रूपाने मांडणी करून या शोधनिवंद्याच्या माध्यमातून एक आदरांजली वाहने आहे. त्यांनी आपल्या आयुष्यात केलेल्या कर्माचा आदावा घेत असतांना विशिष्ट रूपाने ऊसतोड कामगारांसाठी केलेले कर्म अभ्यासण्याचा हेतु होय.

भाजपवे वरिष्ठ नेते लालकृष्ण अडवाणी यांनी २२ डिसेंबर २०१० मध्ये पुण्यातील एका समारंभात 'लोकनेता' महणून त्यांचा गौरव केला होता. तोच विश्वास त्यांनी निर्माण करून दाखवीला, या लोकनेत्याचा जन्म यांड जिल्हातील परळी तालुक्यात नाशा या गावातील एका सामान्य शेतकीरी कुटूवात १२ डिसेंबर १९४५ रोजी द्याला. पंढरपुराच्या विद्यालये असिय खक्त असलेले आणि अटांट कारी करणारे पांढरगायव असिं लिंयावार्ड या दाम्पत्याच्या पोटी जमलेले गोपीनाथराव स्वतःही अभ्यासित व्यक्ती आहे. आर्थिक परिवित्ती वेताची असलेल्या गोपीनाथरावाच्या वडीलांचे १९६९ मध्ये निधन झाले. आई आणि धोरले यथ॑ पंडित अणणा मुंडे यांनी त्यांचे शिक्षण पुर्ण केले. त्यांचा विवाह त्यांचे जीवलग मित्र प्रमोद महाजनाच्या भगिनी प्रजा महाजनाशी झाला. पंकजा, प्रितम आणि यशश्री अशा तीन कळ्या त्यांना आहेत.

जिल्हा परिषद शाळेत प्राथमिक शिक्षण पुर्ण केल्यानंतर अंवेजोगार्ड येदील स्वामी गंगानंदतीर्थ महाविद्यालयात त्यांनी यांच्याशी शाखेत प्रवेश घेतला. तिथेच त्यांचा, त्या महाविद्यालयाचे ममाजवादी विचारग्रन्थांने प्राचार्य वी.के. सवर्णीस यांच्याशी संवंध आला. त्यांच्याच माध्यमातून ने संग्रावात वछले. महाविद्यालयीन जीवनातच त्यांची प्रमोट महाजनाशी ओळख झाली. सवर्णीस सरांचा प्रभाव आणि प्रमोट महाजनाच्या मैत्रीतुनच त्यांच्या आपुष्याला कलाटली मिळाली. कॉलेजाच्या विद्यार्थी संघटनाच्या नियडणुका लक्ष्यानंतर त्यांच्या गजवारीय जीवनाचा प्रारंभ झाला. अवधा मराठवाडा, विदर्भ, पश्चिम महाराष्ट्र पिंजून त्यांनी जनसंगाच्या लहानशा रोपट्यापाशून भाजपना गुर्दीप यांच्याच वातावरणात वातावरण यांच्या जोडगोळीने केले. महाराष्ट्राच्या गोदावरी नदीच्या खोळ्यात आणि आसपास वरस्तेला मराठवाडा हा एक प्रदेश. ३० टक्के भाग पर्जन्यावर्यात त्यामुळे त्या भागात दारिद्र्यरोगांच्यातील अमणाऱ्या लोकांचीही संख्या ही जागत आहे. ९० टक्के लोक कोरडवाहू शेतकीवर अगलंधीन असतात आणि तिथे

64	संक्षिप्त वर्णनकारक स्वयंसम्बन्धीयता यथात् गणना भूमिका डॉ. मिशना म. जाधव / डॉ. पाण्डेय भि. शोलोड	267
65	विविध कालावधान स्थिरान्वयीक हिमाचलगंभीर यहूलिंग अवस्था—एक विवरण कालिका भगवान गणमन्द	271
66	आर्थिक नियाव आणि देशानंतरे कालाव श्री. अदित्य गुरुकाशगव लोंगेर	277
67	मानवी इकाई आणि कोर्सिक हिमाचल डॉ. विभा छ. शोडखारे	283
68	प्रश्नावाली हिमाचलगंभीर स्वयंस, कालाव व उपाययोजना प्रा.डॉ. मनय श्रीलंगी कुमार	288
69	कोर्सिक हिमाचल आणि समाजवद्यवस्था डॉ. गविंद आर. महारे	293
70	कोर्सिक हिमाचलगंभीर कालाव आणि उपाययोजना प्रा. सुभाष एन. रामगी	297
71	संक्षिप्त हिमाचल व दुष्प्रभावक कालावे प्रा.डॉ. मातिश गणददमजी यहूलिंग	302
72	संक्षिप्त विमानावाहन स्वयंसम्बन्धीयता कालावका डॉ. माधव सोनेकर	306
73	संक्षिप्त विमानावाहन असरकार यहूलिंगावाल विद्युभोलाल नियनाने दोगदान डॉ. विडो. लिमोकर / डॉ. एन.ए. माधवकर	314
74	संक्षिप्त विमानावाहन कालाव विनायक विनायक प्रा. ही. रफिक. शेख	319
75	स्वयं आविष्कारावाहक कालाव विनायकगंभीर गणवान प्रा. महेंद्र झलके	322
76	संक्षिप्त विमानावाहन कालाव डॉ. मधुकर वि. नंदनवार	327
77	संक्षिप्त विमानावाहन कालाव विमानावाहन आदिक दोगदानीक पर्वीवर्तनावी विश्वा. मी. अनिता नंदें योवडे	332
78	संक्षिप्त विमानावाहन कालावे महानगरे प्रा. विविणा अजयगाव उद्दे	337
79	संक्षिप्त विमानावाहन कालावे विमानावाहन दगंवे डॉ. भूषण गणददम	341
80	कोर्सिक हिमाचलगंभीर आधिक व्यवस्था डॉ. लालभवंगी वेम्पुर्णे	344
81	संक्षिप्त विमानावाहन आधिक व्यवस्थावाहक स्वयंस प्रा. डॉ. मंगेश अशोकगाव रणादिवं	347
82	संक्षिप्त विमानावाहन आधिक व्यवस्थावाहक कालावे डॉ. मालोंगी बहुनकर	352
83	संक्षिप्त विमानावाहन आधिक व्यवस्थावाहक आणि कालावे डॉ. पंचा लंकनवाळे (गोपांड)	358
✓84	संक्षिप्त विमानावाहन कोर्सिक हिमाचल आणि कालावे डॉ. प्रा. सौ. एस. पी. लालवे	361
85	संक्षिप्त विमानावाहन कोर्सिक स्वीक दुर्घटन स्थान डॉ. कल्याना एस. वोरकर	367

ESTATE PLANNING FOR YOU

ੴ ਸਾਹਮਣੇ

विषय विभाग द्वारा तत्त्व शास्त्री प्रशिक्षणात्मक अधिकारी विषया देखा गया।

युद्ध द्वारा विनष्ट होने, या संविधान अस्थायीक रूपान्वया दक्ष के अस्थायी
अस्थायी अधिकारों को बदल देता है। यद्यपि इसका उत्तर यह है कि यह समाज को अस्थायी
स्वतंत्र भांति संयोग लाने वालों को अधिकार, या संविधान विवरणों द्वारा
दिये गए। यहाँ इसलिए विवरण देखना यह है कि अस्थायी अधिकार विवरणोंमें दर्शन
मानवी दक्ष के अस्थायी अधिकारों में आंतर को मानवी अधिकार विवरण मानवी
मानवी दक्ष की सामग्री वालों को आंतरी मानवी मानवी दक्षलाभव विवरण परिवर्तन
विवरण विवरण मानवी मानवी विवरण के दृष्टि से या एवं प्रश्नान्वयी विवरण के दृष्टि
संविधान विवरण मानवी दक्ष की अधिकार विवरण के या शोर्पिण्डित्या का साथे होने आंतर
संविधान विवरण दक्ष की अधिकार विवरण के आंतर

377

CONTENTS OF MARATHI PART - I

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१५	राष्ट्रसंतांचे मानवतावादी युगदृष्टेपण ! प्रा. डॉ. प्रफुल्ल तु. बन्सोड	६९-७४
१६	व. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचा शैक्षणिक दृष्टीकोन प्रा. डॉ. प्रमोद मनोहर बोधाने	७५-७७
१७	ग्रामगीतेतील कल्याणकारी अर्थशास्त्र काळाची गरज डॉ. पी. एस. चंगोले	७८-९०
१८	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांना अभिप्रेत असलेला ग्रामआरोग्य प्रा. डॉ. रविंद्र विठोवा विखार	९१-९३
१९	जनक्रांतीचे शिल्पकार तुकडोजी नहाराज डॉ. संजय गो. ठवळे	९४-९६
२०	माणिक बंडूजी ब्रह्मभट्ट ते वंदनीय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज: एक जीवन प्रवास शेख समरीन वेगम इद्वाहिम	९९-१०७
२१	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांच्या ग्रामगीतेतील ग्रामस्वच्छतेचे व कलेचे महत्त्व प्रा. डॉ. शारद बेलोरकर	१०८-१११
२२	राष्ट्रसंतांची ग्रामस्वराज्याची संकल्पना प्रा. डॉ. शारद देवराव उमाटे	११२-११६
२३	निरामय आरोग्य आणि ग्रामगीता डॉ. सुभाष ज्ञानवा गवळाणे	११७-१२१
✓ २४	राष्ट्रसंतांना अपेक्षीत असलेली आदर्श शिक्षण पद्धती डॉ. प्रा. सौ. एस. पी. लाखे	१२२-१२८
२५	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांची सामाजिक कार्यसंपदा : एक चिकित्सक अभ्यास प्रा. डॉ. वंदना राजेश शिंदे	१२९-१३३
२६	संत तुकडोजी महाराज यांचे ग्रामरक्षाचे तत्वज्ञान डॉ. प्रेमा लेकुरवाळे चोपडे	१३४-१३९
२७	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज व भूदान अंदोलन प्रा. डॉ. लोकेशकुमार एच. नंदेश्वर	१४०-१४४
२८	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज एक ग्राम सुधारक संत प्रा. जयवंत नव्यूजी काकडे	१४५-१५२

२४. राष्ट्रसंताना अपेक्षीत असलेली आदर्श शिक्षण पद्धती

डॉ. प्रा. सौ. एस. पी. लाळे

इतिहास विभाग प्रमुख, नवन आदर्श महाविद्यालय, उमरेड, जिल्हा-नागपूर (महाराष्ट्र).

प्राचीनकाळी मानव जोका एक दुसऱ्याला भेटला त्याचेची कदाचीत हावभाव, खाणाखुणा करून त्यांच्यात योलणे झाले असावे. हिच एकाचे ज्ञान दुरान्याकडे जाण्याची पहिली वेळ असावी. येथुनच शिक्षणाचा प्रारंभ झाला. पुढे बोलीभाषा, विशिष्ट उच्चार निर्माण होवून या ज्ञानाचा विकास झाला. यातुनच शिक्षण प्रक्रिया सुरु झाली. परंतु मुकात शिक्षण म्हणजे काय? त्याची व्याख्या करणे गरजेचे आहे. व्यापक अर्थाने "व्यक्तीच्या बौद्धिक मानसिक व सांस्कृतिक विकासाला कारण होणारे जे ज्ञान ते शिक्षण होय." अशी सर्वसाधारण व्याख्या करता येईल. रवानी विवेकानंदाच्या शब्दात, "शिक्षण म्हणजे माणसातील पुर्णत्वाचा अविक्षार होय." शिक्षण ही आयुष्यमर चालणारी प्रक्रिया आहे. आधुनिक समाजाच्या जडणघडणीत शिक्षणाला फार महत्व आहे. शिक्षणाशिवाय तरणोपाय नाही हे महात्मा ज्योतिवा युले यांनी महाराष्ट्रात सिद्ध करून दाखविले. आगरकर, महर्षी कर्व, वाळशास्त्री जांभेकर, दादोदा पांडुरंग, लोकहितवादी गोपाळ हरी देशमुख, न्यायमुर्ती रानडे, छत्रपती शाह, महाराज, महात्मा गांधी, डॉ. घावाराहेब अंवेडकर यासारख्या समाजसुधारकांनाही शिक्षणाचे महत्व कळले होते. पाश्चात्य ज्ञान विज्ञानाने प्रभावित झालेल्या भारतीय समाजसुधारकांनी, पाश्चात्य शिक्षणाच्या माध्यमातून नवनवे प्रयोग करून, विविध माध्यमे वापरून राष्ट्रीय शिक्षणाची ज्ञानगंगा पोहचवण्याचे कार्य केले. अशाच थोर समाजसुधारकांपैकी राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांना अपेक्षित असलेल्या आदर्श शिक्षण पद्धतीचा आणि त्या अनुंदगाने त्यांनी मांडलेल्या विचारांचाच अभ्यास या शोधनिवंधाच्या माध्यमातून करण्याचा प्रयास आहे.

शिक्षण म्हणजे ज्ञान, शिक्षणामुळे मानवाला आध्यात्मिक शक्ती आणि दिव्यज्ञान प्राप्त होते. वैदिककालीन शिक्षणाची घ्येय ही प्रामुख्याने धर्म आणि व्यक्तीच्या आध्यात्मिक विकासावर आधारीत होती. बौद्ध काळात निर्वाणप्राप्ती, चरित्र्यसंवर्धन, व्यक्तीमत्याचा सर्वांगीण विकास, सामाजिक कौशल्य विकास याला महत्व होते. पुढे राष्ट्रीय संस्कृतीचे रक्षण व संवर्धन याला महत्व आले. इस्लाम काळात शिक्षणाचे उद्देश शासकावरोबर बदलत राहीले तरीही पैगंबरांनी शिक्षणाला व्यक्तीच्या नैतिक व भौतिक प्रगतीचे साधन मानले. मध्ययुगात शिक्षणव्यवस्थेत फारसे बदल झाले नाही. वर्ण आणि जाती व्यवस्थेच्या आधारावर, आनुवंशिक स्वरूपाची पंतोजी शिक्षण पद्धती अस्तीत्वात होती. रवयंरोजगारातून प्रंगती साधून जातीनिहाय व्यावसायिक प्रश्न सोडवल्या जाई. मात्र याचा संबंध जास्त प्रमाणात होती. ग्रामीण क्षेत्राशी होता. ब्रिटीश काळात लार्ड विल्यम बैटिक आणि लार्ड मेकॉलेने कारकूनवर्ग उपलब्ध होईल आणि इंग्रजी मालाची मागणी वाढेल या हेतुनेच भारतात इंग्रजी शिक्षणाची सुरवात केली. लार्ड उलहौसी यांनी तांत्रिक शिक्षणाचा प्रारंभ जरी केला तरी ब्रिटीश शिक्षणाचा उद्देश आर्थिक लाभाचाच होता.

ब्रिटीशकाळात ब्रिटीशचा उद्देश काहीही असला तरी त्यातून एक बुद्धिजीवीतर्व उदयाला आला. या बुद्धिजीवीवर्गाने भारतात शिक्षण प्रक्रियेला चालना दिली. महात्मा ज्योतिवा युलेनी शिक्षणाला प्रथम प्राधान्य दिले. त्यांनाही शिक्षणाचे स्वरूप सर्वसाधारण जीवनातील गरजा भागविण्याच्या दृष्टिने उपयोगी ठरावे असे वाटत होते. भारत हा शेतीप्रधान असल्याने शेतीविषयक, रोजगार विषयक घडयासोबतच प्रत्यक्ष व्यावहारिक, व्यावसायिक शिक्षण

अनुक्रमणिका			
अ.क्र.	प्रकरण	संशोधक	पृष्ठ कं.
1	IMPORTANCE OF NATIONAL SERVICE SCHEME (NSS) IN CREATING SOCIAL RESPONSIBILITY AT HIGHER EDUCATION	Mohamad Mustafa M ujawar Dr.Shivalingappa B.P Mrs Rani Channamma.S.Halse	01-05
2	Language Policy in India, not Politics !	Prof Prajakta S. Raut	06-10
3	Study of Physico-Chemical Parameter of Soil Analysis	S.R.Ingale, R.S.Khedekar K.N.Sonune, S.S.Kotalwar, R.D.Khalapure,	11-14
4	Land Rights Movement in Post independence Maharashtra	Rashmi Pawar	15-20
5	Covid-19 : Opportunities in Literature and other Sectors	Dr.Hemanth Sudhakar Dalal	21-23
6	STUDY OF EFFECT OF FITNESS TRAINING FOR THE DEVELOPMENT IN PERFORMANCE OF BADMINTON PLAYERS	DR. Seema V. Deshmukh	24-26
7	Landless Laborers, Women, and Children in Agriculture	Dr. P.B .Achole	27-35
8	A GEOGRAPHICAL STUDY OF CHANGING SEX RATIO IN AMRAVATI DISTRICT (MAHARASHTRA)	Dr. Sandip S. Bhavsar Dr.Parag Vishnupant Tatte	36-41
9	Dr.Ambedkar's Vision for India's Dalits	MAHAMAD YUNUS. B . H	42-45
10	भारतीय समाज सुधारकांची पर्यावरणीय आंदोलने – एक अभ्यास	डॉ.प्रा.सौ. एस.पी. लाखे	46-56
11	पर्यावरणीय आपत्ती व्यवस्थापन : पुर	प्रा. डॉ. घोडके जे.व्ही.	57-60
12	जागतिकीकरण आणि मराठी भाषा : स्थिती व गती	जयद्रथ जाधव	61-68
13	नव्यदोत्तरी मराठी कविता कालखंड आणि नवपरिमाण	एस.पी.पवार	69-76
14	नव्यदोत्तरी आवेदकरी कवितेचे स्वरूप : एक विकितसा प्रा.डॉ.शोभा गोकडे	प्रा.डॉ.शोभा गोकडे	77-82
15	१९६० नंतरच्या ग्रामीण काढबरीतील जीवन चित्रण	डॉ. सोणान माणिकराव सुरवस	83-88
16	साहित्यातील साहित्यिकांची भूमिका :	डॉ. अशोक ऊ. घोळवे	89-91
17	राजर्षी शाह महाराजांचे अर्थकारण	प्रा. विकास बहुले	92-96
18	माझा प्रवास (१८५७ च्या बंडची हकीकत सांगणारे) प्रवास वर्णन	संजय जनार्दन आगलावे	97-100

भारतीय समाज सुधारकांची पर्यावरणीय आंदोलने – एक अभ्यास

डॉ. प्रा. सौ. एस. पी. लाखे

इतिहास विभाग प्रमुख

नुतन आदर्श महाविद्यालय, उमरेड, जिल्हा-नागपूर (महाराष्ट्र)

समाज सुधारणेच्या प्रक्रियेत ज्यांनी आपले जीवन समर्पित केले. एक आदर्श, पुरोगामी, नवसमाजनिर्मितीची स्वप्ने पाहिली अशा समाजसुधारकांचा उदय स्वातंत्र्यपुर्व काळात झाला. सामाजिक समता प्रस्थापित करत असतांना त्यातून राष्ट्रीय ऐक्य साधण्याचा प्रयत्न या समाजसुधारकांनी केला. समाजाता खरी दिशा देण्याचे कार्य भारतातल्या कित्येक सुधारकांनी केले. आपल्या देशाबाहेरच्या बदललेल्या जगाची ओळख त्यांच्याच माध्यमातून झाली. परंपरागत, रुढीवादी, प्रतिगामी मुल्ये बाजुला सारून सातासमुद्रापलिकडे जावून आलेल्या या बुद्धिजीवी वर्गाने भारताबाहेरच्या परिस्थितीची जाणीव आपल्या कार्यातून भारतीयांना करून दिली. स्वातंत्र्य, समता, बंधुत्व, लोकशाही, मानवी हक्क या तत्वाची ओळख भारतीयांना या समाजसुधारकांमुळे झाली. जुन्या रुढी, परंपरा या माध्यमातून समाजमनावर आलेली जुनी जळमटे नष्ट केल्याशिवाय भारतात ज्ञान, विज्ञान तंत्रज्ञानावर आधारीत नवसमाज निर्माण होणार नाही याची त्यांना जाणिव होती. भारतात असलेल्या समस्या नष्ट झाल्याशिवाय आणि भारताची सामाजिक, राजकीय, शैक्षणिक प्रगती झाल्या शिवाय भारताचा विकास होणार नाही. सुदृढ समाजरचनेवरच देशाचे ऐक्य अवलंबून असते. ब्रिटीशांसारख्या खिश्चन धर्माचे श्रेष्ठत्व प्रतिपादन करणाऱ्या ईर्मप्रसारकांना आपल्या धर्मातील उणिवा लक्षात आल्या. हे कळताच जाग आलेल्या भारतीय समाजसुधारकांनी आत्मचिंतन करणे सुरु केले आणि त्यातुनच धार्मिक आणि सामाजिक चळवळीचा उगम झाला.

ब्राह्मो समाज, प्रार्थना समाज, आर्य समाज, सत्यशोधक चळवळ, रामकृष्ण मिशन, दलित चळवळ, स्त्रीशिक्षण, शेतकरी, कामगार, आदिवासी अशा अनेक चळवळीच्या माध्यमातून भारतीय समाजातील, धर्मातील जुनी जळमटे नष्ट करून त्याच भारतीय समाजाता तर्कनिष्ठ, विज्ञाननिष्ठतेच्या आधारावर नव्या तेजाने तळपवण्याचा प्रयत्न झाला. समाजातील वंचित, तळागाळातील प्रश्नांना यामुळे वाचा फुटली. राजाराम मोहन रॅय, महात्मा फुले, विठ्ठल रामजी शिंदे, महर्षि कर्वे, स्वामी विवेकानंद, लोकहितवादी, आगरकर, न्या. रानडे, स्वातंत्र्यवीर सावरकर, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यासारख्या कित्येक समाजसुधारकांचे कार्य स्वातंत्र्यलढयाच्या दृष्टीने मोलाचे ठरले. त्यांचे कार्य हे वेगवेगळ्या अंगाने जरी असले तरी हे देशहितासाठी हितकारक ठरले. समाजसुधारकांनी चालविलेल्या सामाजिक आणि धार्मिक चळवळीतून देशात नवनवे विचार प्रवाह उदयाला आले. भारत स्वतंत्र झाला. 150 वर्ष पारतंत्र्यात असलेल्या भारतीयांना विकासाची संधी मिळाली. एकेकाळी सुजलाम् सुफलाम् असलेल्या भारताला ब्रिटीशांनी आर्थिकदृष्ट्या कफल्लक जरी केले असले तरी मानवी संसाधने, शक्ती, प्राकृतिक

¤ CONTENTS OF MARATHI PART - III ¤

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची धर्मातर घोषणा ते धम्मक्रांती : ऐतिहासिक महत्त्व प्रा. प्रफुल एम. राजुरवाडे	१-४
२	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे जातिविषयक विचार प्रा. डॉ. अंजली जोशी-टेंभुर्णीकर	५-११
३	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शेतीविषयक विचार आणि कार्य डॉ. प्रा. सौ. एस. पी. लाखे	१२-१९
४	वर्तमान काळातील आंबेडकरी चलवळ आणि गजकारण विशेष संदर्भ - वंचित वहुजन आघाडी प्रा. डॉ. माधव केरवा वाघमारे	२०-२४
५	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे राजकीय आणि आर्थिक विचार प्रा. सोनवळकर रमेश शंकरराव	२५-३२
६	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर सामाजिक क्रांतीची प्रेरणा : बहिष्कृत हितकरणी सभा लतीका पंकज पाटील	३३-४०
७	भारतातील विद्युतुत विकासासाचे जनक डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर प्रा. डॉ. सुरवसे एन. पी.	४१-४५

३. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शेतीविषयक विचार आणि कार्य

डॉ. प्रा. सौ. एस. पी. लाळे

इतिहास विभाग प्रमुख, नुतन आदर्श महाविद्यालय, उमरेड, जिल्हा नागपूर.

भारतात सध्या कोरोना व्हायरस या संसर्गजन्य आजाराने थैमान घातले आहे. या आजारावर मात्र करण्यासाठी विविध स्तरावर प्रयत्न सुरु आहे. त्याचाच एक भाग महिने 22 मार्च पासून भारत लॉकडाऊन सुरु आहे. त्याची झळ शहरी, ग्रामीण, मजूर, कामगार, परप्रांतीय, पोलीस आपला जीव धोक्यात घालून रुग्णांची काळजी घेणारे डॉक्टर, नर्स, आरोग्य सेवक या सगळ्यांना पोहचत आहे. रोज येणाऱ्या परिस्थितीचा या सगळ्यांना सामना करावा लागत आहे. भाजी, मार्केट परिसरात होणारी गर्दी, उदरनिर्वाहाचा प्रश्न निर्माण झाल्याने आपल्या गावी परतण्यासाठी जीव मुठीत घेवून गर्दी करणारे परप्रांतीय, जन्मलेल्या एक दिवसाच्या बालकांपासून तर वृद्धांपर्यंत सर्वांच्या बाबतीत या आजाराने निर्माण केलेले जीवन मरणाचे प्रश्न, स्वतःच्या कुटूंबाची, घरादाराची पर्वा न करता या आजाराचा सामना करणारे. वैद्यकीय सेवेकरी आणि अशातच स्वतःची काळजी घेवून लाखो गरजुपर्यंत मदत पोहचवणारे, त्यांना दिलासा देणारे असंख्य दानशुर असे यित्र आपण दररोज घरबसल्या वघत आहोत. मात्र या सगळ्यात वेगळा असलेला आपला भारतीय शेतकरी या भीषण परिस्थितीतही आपल्या बांधावर नियमीत कार्य करत आहे. त्यांच्यावरही या लॉकडाऊनच्या परिस्थितीचे गंभीर परिणाम झालेत तरीही पोलीस, डॉक्टर, नर्स, आरोग्यसेवक, दानदाते याप्रमाणे तोही योद्धा परिस्थितीशी लढत आहे. आपल्या भारतीय जनतेला अन्न मिळवून देण्यासाठी तो झटत आहे.

या कोरोनाच्या पाश्वभुमीवर शेती आणि जीवनावश्यक वस्तुंना लॉकडाऊन मधुन वगळले आहे. त्यांच्यासाठी रखी पिकांच्या काढणीचा काळ आहे. द्राक्ष, डाळीब, कलीगड, टोर्मटो, कांदा यासारख्या कित्येक उत्पादनाचा आणि पुढील पेरणीसाठी, पीकांसाठी जमिनीची मशागत करण्याची ही वेळ आहे. शेतीला पुरक दुग्ध आणि इतर कुटीर, लघू उद्योगावरही त्याचा परिणाम झालेला आहे. त्यांचा माल घ्यायला कुणी तयार नाही. तो वाजारपेठांपर्यंत पोहचू शकला नाही. मालाची नासाडी झाल्याने आजपर्यंत त्याने केलेले कष्ट मातीभोल झाले आहे. अशातच अवकाढी येणारा पाऊस आणि येणारी वादळे यामुळे तो हवालदिल झाला आहे. कोरोना व्हायरसचा सर्वाधिक फटका त्याला बसला आहे. असांख्यिक प्रशासन किंवा पोलीस यंत्रणेकडून शेतक-याला कुठलेच सहकार्य नाही. कुणाकडून मदत मागण्यासाठी तो स्थानिक प्रशासन किंवा पोलीस यंत्रणेकडून शेतक-याला कुठलेच सहकार्य नाही. राज्याच्या शेतकारी राज्याच्या शेतकीपाला या जीवनावश्यक गोष्टीसाठी कष्ट उपसत आहे. जगातल्या पहिल्या व्यक्तीपासून तर शेवटच्या व्यक्तीपर्यंत प्रत्येकाची मुलभुत गरज अन्न आहे. ते केवळ शेती आणि शेतकरीच पिकवू शकतो. आज तोच शेतकरी जगण्या मरण्याच्या उंवरठावर उभा आहे.

प्राचीन काळापासूनच भारत हा शेतीप्रधान देश आहे. भारताची अर्थव्यवस्था शेतीवर आधारीत होती. राज्याच्या उत्पन्नाचे साधन जमीन महसुल मानल्या जाई. त्यामुळे बन्याच शासकांनी, राज्यांनी शेतकन्याच्या हितसंबंधाने कार्य उल्लेख आहेत. भारतावर वरीच आक्रमणे झाली. परंतु शेती व्यवसायावर त्याचे गंभीर परिणाम झाले नाही.

46	स्वातंत्र सेनानी पार्वताबाई पटवर्धन	प्रा. डॉ. वैशाली सु. भाकरे	158
47	सायन्स अॅन्ड टेक्नॉलॉजी क्षेत्रातील महिलांचे योगदान	डॉ. मिनल खेरडे	161
48	२१ व्या शतकातील मानव अधिकार आणि महिला सक्षमीकरण प्राचार्य, प्रशांत कृष्णराव पाठक प्रा. प्रमोद कृष्णराव पाठक		163
49	महाराष्ट्रातील स्त्री चळवळीचे ऐतिहासिक महत्व	डॉ. प्रमोद रा. चव्हाण	167
50	भारतीय क्रीडा क्षेत्रात स्त्रियांचे योगदान	प्रा. प्रविण एन. वानखडे	169
51	भारतीय इतिहासात :- दिन्यांचे योगदान	प्रा. राजकन्या अर्जुन सुर्यवंशी	171
52	आर्थिक विकास आणि महिलांची भूमिका	प्रा. दिनेश भास्करराव खेरडे	174
53	मराठवाड्यातील स्त्री सूफी संतांचे इतिहासातील महत्व.	डॉ. किशोर मारोती वानखडे.	178
54	महिला सक्षमीकरण : भारतीम संविधानातील तरुदी आणि कामदेविप्रमक साक्षरता डॉ. प्रशांत विश्वेश्वर विघे / कु. वृषाली वसंतराव जगताप		182
55	लेडी यशोदाबाई जोशी यांचे सामाजिक कार्य	प्रा डॉ सुभाष. एस. मुरे	186
56	सुभद्राकुमारी चौहान का हिन्दी साहित्य में योगदान—देशप्रेम के परिप्रेक्ष्य में डॉ. अरुण घोगरे		188
57	देशसेविका, समाजसेविका, कलोपासक प्रमिलाताई ओक	प्रा.डॉ. नामदेव वा. ढाले	190
58	भारताच्या सर्वांगिण विकासात महिलांचे योगदान	श्री. बेहेरे राहूल मनोहरराव	193
59	भारतातील महिला विकासाच्या वाटचालीचे महत्वाचे टप्पे:- एक अध्ययन प्रा.डॉ. संदिप भिमराव डोंगरे		195
60	दलित उद्योजिका : कल्पना सरोज	प्रा. डॉ. सिद्धार्थ भ. जाधव	198
61	वैदर्भीय दलित महिलांची सामाजिक चळवळ	डॉ. प्रा. सौ. एस. पी. लाखे	204
62	राष्ट्रीय एकता एवं अखण्डता में स्त्री पुरुष के लिये बुद्ध तत्वज्ञान का महत्व	गंगाधर एच. पांडे	210
63	स्त्रियांचे सबलिकरण	मनोज दादाराव पवार	213
64	Women Empowerment : With Special Reference To Constitutional Provisions	Prof. Chandrashekhar Laxmanrao Korey	216
65	अनुसयावाई काळे यांचे स्वतंत्रता चळवळीतील योगदान: चिकित्सक अध्ययन	प्रा. रवि राजेंद्र गावडे	220

वैदर्भीय दलित महिलांची सामाजिक चळवळ

डॉ.प्रा.सौ. एस.पी. लाखे

इतिहास विभाग प्रमुख नुतन आदर्श महाविद्यालय उमरेड, जिल्हा—नागपूर (महाराष्ट्र)

१९ व्या शतक हा भारतीय इतिहासातील संक्रमणकाळ होय. या काळात अनेक नवनवे विचार प्रवाह पुढे आले. हा काळ वैचारिक मंथनाचा काळ ठरला. स्वातंत्र्य आंदोलनासोबत आपल्या समाजातही काही सुधारणा व्हाव्या, शोषीत वंचीत समाजाही जागृत व्हावा असे वाटायला लागले. महात्मा ज्योतीबा फुले सारख्या विचारवंतानी दलितांवरील हे अन्याय दूर होवून समतेच्या तत्वावर नवीन समाजव्यवस्थेची उभारणी व्हावी असे मत मांडले होते. अशातच महात्मा ज्योतीबा फुले व सावित्रीबाई फुले यांनी महाराष्ट्रात स्त्रीयांसाठी शिक्षणाची दालने उभी केली. हव्हाहव्हा शिक्षणाकडे वळायला लागलेल्या भारतीय जनतेला शिक्षणाशिवाय मानवी जीवनात परिवर्तने होवू शकत नाही याची जाणीव झाली. ब्रिटीश सरकारने आपल्या गरजेपोटी भारतीयांना शिक्षण द्यायला सुरवात केली. खिरचन धर्मप्रचारकांचा हेतू धर्मप्रसादा होता परंतु त्यातून एक चांगली गोष्ट घडली. शिक्षणाने प्रभावित झालेल्या, सुशिक्षीत विचारवंताना सामाजिक सुधारणा महत्वाच्या बाढू लागल्या. शिक्षण आणि त्यातला एक घटक म्हणजे वचित गटाच्या समस्याविषयी झालेली जाणिव व जागरूकता याला प्राधान्य दिल्या गेले. भारतात आणि त्यातल्या त्यात महाराष्ट्रात स्त्रीयांही या आंदोलनाचा, चळवळीचा एक भाग बनल्या. यातील दलित स्त्रीयांनाही आपल्यात सुधारणा व्हाव्या, आपण शिक्षीत, स्वावलंबी व्हावे यातुनच प्रयत्न करण्यास सुरवात केली. तीच दलित महिलांची चळवळ म्हणून पुढे आली. अशा चळवळीतील काही निवडक स्त्रीयांच्या कार्याचा आढावा या निमित्ताने घेण्याचा प्रयत्न या शोधनिवंधातून होत आहे.

१) तुळसाबाई किसन बनसोडे :

ज्योतीराव आणि सावित्रीबाई या पतीपत्नीला आदर्श मानून स्वातंत्र्यपुर्व भारतातील दलित चळवळीतील एक नेते होते. त्याच्या सुविद्य पत्नी म्हणजे तुळसाबाई किसन बनसोडे होय. त्यांचे समाजकार्यातील योगदान मोलाचे आहे. सामाजिक चळवळीत आपल्या पतीच्या खांद्याला खांदा लावून कार्य केले. आपल्या कार्याला पुढे चालना द्यावी यासाठी त्यांनी एक प्रिंटींग प्रेस काढली होती. त्या प्रेसमध्ये सर्व काम तुळसाबाई पाहात होत्या. छापखान्यातील खीळे जुळवण्याचे काम पतीकडून शिकून घेवून त्यांच्या मदतीने वृत्तपत्र काढव्याचे कार्य करीत. त्याकाळात प्रिंटींग प्रेस उघडून वृत्तपत्र काढणे जोखमीचे काम होते तरी त्यांनी ते पत्करले. दलित स्त्रीयांची हिन स्थिती दूर करावी, त्यांच्या जागृती घडवून आणावी, त्यांना शिक्षीत करावे असे त्यांना वाटत. यासाठी त्या महिलांना प्रथम संघटीत करणे गरजेचे होते. 'हरिजन महिला समाज' स्थापन करून त्याच संघटनेच्या माझ्यमातून दलित महिला अधिवेशनाला सुरवात केली. या अधिवेशनाच्या रूपाने स्त्रीया एकत्र आल्यास त्यांना बाहेरील जगाची ओळख होईल असे त्यांना वाटत. या अधिवेशनात त्यांनी स्त्री शिक्षणाचा पुरस्कार केला. मुलींच्या लग्नातील वाईट चालीरिती, पतीत विधवा स्त्रीयांचा प्रश्न, धार्मिक अंधश्रद्धा या बाबतीतही या अधिवेशनात चर्चा करण्यात आली. स्त्रीयांना बांगडया भरताना कासार भेदभाव करीत असे, कधीकधी विनयभंग करीत म्हणून तुळसाबाईनी हा व्यवसाय स्वतः सुरु केली आणि अन्य महिलांनाही या व्यवसायाकडे वळविले. पुरुषांची मक्तेदारी असलेल्या व्यवसायात स्त्रीयांचा शिरकाव सुरु झाला. स्वावलंबन आणि अर्थजनाचा मार्ग त्यांनी आपल्या दलित स्त्रीयांनाही दाखवून दिला. अस्पृश्यता नव्य व्हावी व अस्पृश्य पुरूष—महिला वर्गाची उन्नती व्हावी यासाठी तुळसाबाईनी केलेले कार्य अनमोल आहेत.

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX Issue - II

APRIL - JUNE - 2020

ENGLISH PART - I

**Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal**

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

15. Analysis of Ayurveda

Dr. Vinaykumar Upadhyay

Associate Professor & Head, Department of Sanskrit, Nutan Adarsh College, Umred,
District-Nagpur (Maharashtra)

Abstract

Scholars have considered three phases of Indian medical science: the pre vedic, the vedic & the post vedic. The pre- vedic period means before the existence of vedas. The vedic period means during the Vedas (1500 B.C) and the post vedic period means after the Vedas(600B.C).Ayurveda is an ancient and the oldest system of treatment. Many other methods of medicine affected by ayurveda like Siddha,Unani and different types of massage system. India is the origin of Ayurveda, shows the awareness of Indian regarding health, happiness & mental peace. From the very beginning we can see the different aspects of human life including the treatment of health. The oldest religious books of the Aryans, theVedas and the Avestas, are not only a collection of religious texts and mantras but also deal the different dimensions of the ancient Indian life ,behavior, thinking & knowledge.

Ayurveda is a Sanskrit word which literally translates as; ayus or ayur meaning life, and veda meaning science or knowledge. Etymology of veda is "vid" dhaatu and "khay" pratyaya jointly form the word "Veda". On the basis of the word structure we can define Ayurveda as a means & source of knowledge related to the life and the health. The present paper tries to analyse the different dimensions of Ayurveda in context of the modern era.

Introduction

Ayurveda emphasis on prevention of body ailments rather than simply relieving pathological problems or symptoms. Ayurveda prefers the treatment of an individual as an entire. Ayurveda depends on the fundamental principle of "Panchmahabhuta"(Five basic elements). These elements are: space,air,fire,water and earth manifest in the human body as three basic humors known as tridoshas (Vata,Pitta&Kapha). These three control and govern creation,maintenance and destruction of bodily tissues as well as the assimilation and elimination.Energy is necessary to create movement so that fluids and nutrients gets to the cells, capable the body to work. Energy is also essential to balance the nutrients in the cells, and is

अंतकंठ....

● संपादकीय.... / डॉ. बाबा आढाव	३
● वर्तमान भारतासमोरील तीन आव्हाने / एन. राम	५
● आनंदाचा उन्माद नको.... / संजय नहार	१७
● सबसे बडा रुपच्या ! / देविदास तुळजापूरकर	१९
● आंबेडकरी विचारांचा पेटता पलिता / ज. वि. पवार	२३
● तडफदार ‘राजा’ ! / डॉ. अनिल अवचट	२८
● मानवमुक्तीचा शिलेदार / प्रा. विश्वनाथ शिंदे	३०
● अण्णा भाऊ कुणाचे ? / सुबोध मोरे	३६
● लोकमान्यांचे स्मरण / हेमंत देसाई	४१
● ‘अफाट’ अन्यांच्या सुवर्णस्मृती / डॉ. मीना वैशंपायन	४५
● कृतिशील संशोधक / डॉ. अभिधा धुमटकर	५१
● महाराष्ट्राचा ऐतिहासिक ज्ञानकोश / डॉ. भालचंद्र मुणगेकर	५५
● डॉ. नीलम गोन्हे : राजकीय उदारमतवादी / प्रतिमा जोशी	५७
● सिंहासन तिच्यापासून दूरच / उत्तमकुमार इंदोरे	६१
● शिक्षणाचे खाजगीकरण व कंपनीकरण / प्रा. शारद जावडेकर	६५
● म. फुले यांचे ‘सत्य’ आणि डॉ. आंबेडकरांच्या ‘बावीस प्रतिज्ञा’ : साम्यभेद / डॉ. विलास गुलाबराव गजबे	६८
● एका लढाईची गोष्ट / डॉ. हमीद दाभोलकर	७६

या अंकास महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळाचे अनुदान मिळाले आहे. या अंकातील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ आणि राज्य शासन सहमत असेलच असे नाही. हे त्रैमासिक संपादक, मुद्रक, प्रकाशक डॉ. बाबा आढाव यांनी साई समर्थ प्रिटर्स, पुणे ३० येथे छापन ७३, नाना पेठ, पुणे २ येथे प्रसिद्ध केले.

म. फुले यांचे 'सत्य' आणि डॉ. आंबेडकरांच्या 'बावीस प्रतिज्ञा' : सान्यभेद

• डॉ. विलास गुलाबराव गजबे

प्रस्तावना

नवसमाजनिर्मितीचे प्रणेते म. जोतीराव फुले यांनी २४ सप्टेंबर १८७३ रोजी 'सत्यशोधक समाज' स्थापन केला. देशाच्या इतिहासातील ही महत्त्वपूर्ण घटना आहे. तत्कालीन समाजव्यवस्थेत भटजी, शेटजी, लाटजी यांच्याकडून सर्वसामान्य शूद्रातिशूद्रांवर वर्णव्यवस्थेच्या व धर्मव्यवस्थेच्या नावावर जे अन्याय, अत्याचार, शोषण होत होते, त्यातून त्यांची सुटका करण्यासाठी शोषणरहित नव्या समाजरचनेसाठी त्यांना 'सत्यशोधक समाज'ची आवश्यकता वाटली. 'सार्वजनिक सत्य' हेच धर्माचे स्वरूप असून ते समाजाने स्वीकारल्यास त्याची या शोषणातून सुटका होईल असे त्यांना वाटत होते. सत्यशोधक समाजाने येथल्या धर्मव्यवस्थेला नकार दिल्यामुळे त्यांच्यासाठी पर्यायी व्यवस्थेची आवश्यकता होती ती व्यवस्थाही म. फुलेंनी लावली. 'सार्वजनिक सत्यधर्म पुस्तक' या ग्रंथाचे लेखन त्यांनी केले. त्यातून पारंपरिक सर्व विधींचा निषेध नोंदविला. कोणतेही विधी, संस्कार पुरोहितांच्या हातून न करता सत्यशोधकच ते पार पाडतील. परंपरागत विधी संस्कारांपेक्षा त्याचे स्वरूप भिन्न होते. म. फुलेंची ही कृती धर्मांतर्गत धर्मांतरासारखी होती. त्यामुळे धर्मव्यवस्था, भटजी, शेटजी, लाटजी त्यांच्या विरोधात उभे राहिलेत; पण म. फुले नमले नाहीत. लवकरच सत्यशोधक समाजाचा प्रभाव वाढायला लागला. सत्यशोधक समाजात प्रवेश करणाऱ्या सदस्यांकडून सत्यवर्तनाची अपेक्षा त्यांना होती. त्यासाठी ते एक प्रतिज्ञा म्हणवून घेत. तरी गणपतराव दर्याजी थोरात यांना, 'सत्यवर्तन करणारे कोणास म्हणावे ?' असा प्रश्न पडला तेव्हा सत्यवर्तन करणाऱ्यांचे ३३ नियम म. फुले यांनी सांगितले. जे 'सार्वजनिक सत्यधर्म पुस्तकात' आहेत, खरं तर या नियमांना सत्यशोधक समाजाच्या आचारसंहितेचा दर्जा आहे.

तसेच डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी १९३५ मध्ये येवले येथे 'मी हिंदू

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX

Issue - II

APRIL - JUNE - 2020

PART - II

**Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal**

Journal No. 40776

ज्ञान प्रियान विग्रहता

IMPACT FACTOR / INDEXING

2019 - 6.399

www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

20. The Theory of Anumana (Inference)

Dr. Vinay Kumar Upadhyay

Associate Professor & Head, Department of Sanskrit, Nutan Adarsh College, Umred,
District-Nagpur (Maharashtra)

Abstract

Pramana literally means 'proof' and 'means of knowledge' (**pramakarnam pramanam**). It refers to epistemology in Indian philosophies, and is one of the key, much debated fields of study in Buddhism, Hinduism and Jainism, since ancient times. It is a theory of knowledge, and encompasses one or more reliable and valid means by which human beings gain accurate and true knowledge. The focus of Pramana is how correct knowledge can be acquired, how one knows, how one doesn't, and to what extent knowledge pertinent about someone or something can be acquired.

Ancient and medieval Indian texts identify six pramanas as correct means of accurate knowledge and to truths: perception (Sanskrit *pratyaksh*), inference (*anumana*), comparision and analogy(*upamana*), postulation and derivation from the circumstances(*arthapatti*), non perception, negative/cognitive proof(*anupalabdh*) and world, testimony of past and present reliable experts (*shabda*). Each of these are further categorized in terms of conditionality, completeness, confidence and possibility of error, by each school of Indian philosophies. All Indian schools of philosophy, except charvak accept inference as an indirect type of cognition or indirect source of knowledge.

Anumana Pramana is a means of knowledge, here knowledge is acquired through guessing, interpretation and analysis. Anumana,(Sanskrit: "measuring along some other thing" or "inference") in Indian philosophy, the second of the pramanas, or the five source of valid, accurate and correct cognition and knowledge (**anumitikarnam anumanam paramarshjanyam gyanam anumiti**). Inference keeps a vital and central place in the Hindu school of logic (Nyaya). This school worked out a syllogism in the form of an argument that goes through five stages (1) the proposition (*pratijna*, literally "promise"), (2) the ground (*hetu*), (3) the illustration (*udaharana*), (4) the application (*upanaya*) and (5) conclusion (*nigamana*). In the present paper a modest attempt has been made regarding the different dimensions of anumana (inference).

**Peer Reviewed Multi-Disciplinary
Annual National Indexed Research Journal
Published as per UGC (India) Guidelines**

Impact Factor

5.455

www.sjifactor.com

ISSN 2349-9370

Vol. 7 Issue 4

Jan. 2020

Special Issue

Research Journal of India

www.researchjournal.net.in

www.indiramahavidyalaya.com

www.mmcdarwha.org

Special Issue

**One Day Interdisciplinary National Conference on
Recent Trends and Issues in Humanities**

**Organized by Mungasaji Maharaj Mahavidyalaya, Darwha
11 January 2020**

Published By

DBMRC

INDIRA MAHAVIDYALAYA

KALAMB, DIST. YAVATMAL, MAHARASHTRA 445 401 (India)

In Collaboration with

Principal

MUNGASAJI MAHARAJ MAHAVIDYALAYA

DARWHA, DIST. YAVATMAL, MAHARASHTRA 445 202 (India)

स्थावर संपदा (नियमन व विकास)

कायद्याचे आर्थिक विश्लेषण

प्रा. डॉ. अमोल गिरिधरराव आवंडकर

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख

नुतन आदर्श कला, वाणिज्य व श्रीमती एम.एच. वेगड विज्ञान महाविद्यालय
उमरेड, जि. नागपूर.

सारांश :—

भारतातील वांधकाम उद्योगातील आर्थिक गैरव्यवहार, भ्रष्टाचार, फसवणूक, अविश्वास इत्यादी समस्या दूर करून या क्षेत्रात आर्थिक पारदर्शकता आणि ग्राहक संरक्षणाकरिता भारत सरकारच्या माध्यमातून २५ मार्च २०१६ ला "स्थावर संपदा (नियमन व विकास) कायदा" संपूर्ण भारतात लागू करण्यात आला. प्रस्तुत शोध निवंधाचा विषय 'स्थावर संपदा (नियमन व विकास) कायद्याचे आर्थिक विश्लेषण' असा असून हा शोध निवंध पूर्णतः द्वितीय सामुद्रीवर आधारीत असून विश्लेषणात्मक संशोधन पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे. या शोध निवंधाची उद्दिष्ट्ये स्थावर संपदा कायद्याचे अध्ययन करणे, आवश्यकतेचे विश्लेषण करणे, ग्राहक—मध्यस्थ संबंध अभ्यासणे व कायद्यातील प्रमुख तरतूदीचे अध्ययन करणे इत्यादी आहेत. शोध निवंधामध्ये कायद्यामुळे वांधकाम क्षेत्रात पारदर्शकता निर्माण झाली, ग्राहक—मध्यस्थ संबंध सुधारले, वांधकाम क्षेत्रात विश्वासाचे वातावरण निर्माण होण्यास मदतझाली, कायद्यामुळे ग्राहकांना लाभ झाला ही गृहितके घेण्यात आली आहेत. प्रस्तुत शोध निवंधाच्या निष्कर्षावरून निर्दर्शनास येते की रेखा कायद्यामुळे वांधकाम क्षेत्रात पारदर्शकता निर्माण झाली आहे. ग्राहक—मध्यस्थ संबंध सुधारले आहेत, कायद्यामुळे ग्राहकांना लाभ होवून विश्वासाचे वातावरण निर्माण झाले आहे. प्रस्तुत शोध निवंधाची गृहितके अनुकूल सिद्ध झाली आहेत असे शोध निवंधाच्या अध्ययनातून निर्दर्शनास येते. असे असले तरी हा कायदा यशस्वी करण्याकरिता मध्यस्थांनी, विकासकांनी व शासकीय प्रतिनिधींनी कायद्यातील तरतूदीचे पालन करणे अनिवार्य आहे.

१) प्रस्तावना :—

भारतातील वांधकाम क्षेत्रात होणाऱ्या व्यवहारांमध्ये पारदर्शकता आणण्याकरिता २५ मार्च २०१६ पासून भारतात "स्थावर मालमत्ता (नियमन व विकास) कायदा (RERA) लागू करण्यात आला. वांधकाम क्षेत्रामध्ये ६ महिन्याच्या अन हा कायदा देशातील सर्व राज्यांमध्ये अंमलात याचा असे निर्देश होते म्हणून १ मे २०१७ पासून या कायद्याची प्रत्यक्षपणे संपूर्ण देशात अंमलवजावणी सुरु झाली. वांधकाम क्षेत्रातील घरवांधणी प्रत्येक व्यक्तिनंत्र्या जिवणातील महत्वाची आर्थिक घडामोड किंवा व्यवहार असते ह्या व्यवहारात गैरव्यवहार, भ्रष्टाचार, फसवणूक चुकंगेगीरी इत्यादीमुळे सर्वसामान्य व्यक्तिना मोठ्या अडचणीना तोंड द्यावे लागत असे आणि यातूनच स्थावर मालमत्तेच्या आर्थिक व्यवहारात अपारदर्शकता निर्माण होत होती. म्हणून शासनाने या सर्व वावीवर नियंत्रण प्रस्थापीत करण्याकरिता आणि सर्वसामान्याला आर्थिक संरक्षण देण्याकरिता "स्थावर संपदा (नियमन व विकास) कायदा" १ मे २०१७ पासून संपूर्ण भारतात अंमलवजावणीला सुरुवात केली. ह्या कायद्यामध्ये एकूण ९२ कलम असून अतिशय सखोल व विस्तृत स्वरूपात कायदा वनवून शासनाने स्थावर संपदा क्षेत्रात पारदर्शकता निर्माण करण्यास सुरुवात केली आहे. प्रस्तुत शोधनिवंधात ह्याच "स्थावर मालमत्ता (नियमन व विकास) कायद्याचे" आर्थिक विश्लेषण करण्यात आले आहे.

२) संशोधन पद्धती :—

प्रस्तुत शोधनिवंधाचा विषय "स्थावर संपदा (नियमन व विकास) कायद्याचे आर्थिक विश्लेषण" असा असून या शोधनिवंधाचे लिखान करण्याकरिता द्वितीय सामग्री व विश्लेषणात्मक संशोधन पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे. ज्यामध्ये विषयाशी संबंधीत पुस्तके, वर्तमान पत्रे, मासिके, इंटरनेट, संशोधन निवंध, शासकीय-निमशासकीय अहवाल, कायद्याची माहिती इत्यादीचा वापर प्रस्तुत शोधनिवंध लिखानाकरिता करण्यात आला आहे.

Impact Factor - 6.625

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International Multidisciplinary E-Research Journal

PEER REFERRED & INDEXED JOURNAL

February - 2020 Special Issue - 223

अर्थभारती

विदर्भ अर्थशास्त्र परिषद ४४ वे वार्षिक अधिवेशन विशेषांक

Guest Editor::

Dr. Suresh B. Bijave
Principal,
Bhartiya Mahavidyalaya, Morshi
Dist.- Amarawati [M.S.] India.

Executive Editor::

Dr. Lajwanti R. Tembhurne
Head, Dept. of Economics,
Bhartiya Mahavidyalaya, Morshi
Dist.- Amarawati [M.S.] India

Chief Editor :

Dr. Dhanraj T. Dhangar

- Online journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

भारतीय अर्थव्यवस्थेत सार्वजनिक क्षेत्राच्या उपलब्धी व आव्हानांचे आर्थिक विश्लेषण

प्रा. डॉ. अमोल गिरिधरराव आंडकर

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख

नुतन आदर्श कला, वाणिज्य व श्रीमती एम.एच. वैगड विज्ञान महाविद्यालय
उमरेड जि. नागपूर

सारांश :-

भारत स्वातंत्र्य होण्यापूर्वी भारतीय अर्थव्यवस्थेत सरकारी क्षेत्र संकुचित होते. स्वातंत्र्यापूर्वी रेल्वे, डाक, संरक्षण सामुदीर्घी, सरकारी मीठ कारखाने यासारख्या काही क्षेत्रांमध्येच नियंत्रण व संचालनाचे कार्य सरकार करीत होते. मात्र स्वातंत्र्यानंतर 1948 व 1956 च्या औद्योगिक घोरणानुसार भारतीय अर्थव्यवस्थेत सार्वजनिक क्षेत्राच्या विस्ताराला सूरुवात झाली. सार्वजनिक क्षेत्राचा भारतीय अर्थव्यवस्थेत विस्तार करण्याची कारणे म्हणजे भारत कृषीप्रदान देश असल्याने औद्योगिक स्थिती कमजोर होती, कृषी क्षेत्रात बेकारी अधिक होती, बचत दर आणि गुंतवणुक दर निम्न होता इत्यादी कारणामुळे अर्थव्यवस्था अल्पविकसित किंवा अविकसीतमधून विकसीत बनने अशक्य होते म्हणून भारतीय अर्थव्यवस्था विकासाच्या मार्गावर आणण्यासाठी अर्थव्यवस्थेत मोठी गुंतवणूक होणे अनिवार्य होते आणि खाजगी क्षेत्राजवळ मांडवल व व्यवस्थापनाचा अभाव होता. म्हणूनच अर्थव्यवस्थेत गुंतवणूक केल्याने मोठ्या प्रमाणात औद्योगीक उत्पादनाला चालना मिळाली, रोजगाराच्या संघी निर्माण झाल्या, भांडवल निर्मिती झाली, आर्थिक विषमता कमी होण्यास मदत झाली, मुलमूळ व अवजड उद्योगांचा विकास झाला, आर्थिक शक्तीचे विकंट दीकरण झाले, अर्थव्यवस्थेत पुर्वनियोजीत दिशा मिळाली इत्यादी सार्वजनिक क्षेत्राच्या उपलब्धी भारतीय अर्थव्यवस्थेत दिसून येत असल्या तरी सार्वजनिक क्षेत्रामधील विविध उपकरणांमध्ये शास्त्रशुद्ध गुंतवणूक नसणे, वेळेचा अपव्यय, अतिरिक्त श्रमिक नियुक्ती, अतिरिक्त खर्च, भ्रष्टाचार, व्यवस्थापनाचा अनाव इत्यादी आव्हाने देखील दिसून येतात. ही आव्हाने असली तरी आज औद्योगिक क्षेत्रात भारताने जो विकास साध्य केला आणि साध्य करित आहे याचे क्रेय सार्वजनिक क्षेत्राला मोठ्या प्रमाणात आहे.

1) प्रस्तावना :-

स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर भारतात नियोजनाच्या माध्यमातून आर्थिक विकासाला सुरुवात झाली. स्वातंत्र्यपूर्वी सार्वजनिक क्षेत्राला भारतीय अर्थव्यवस्थेत विशेष महत्त्व नव्हते, परंतु 1951 पासून भारतीय अर्थव्यवस्थेत सार्वजनिक क्षेत्राला किंवा सरकारी क्षेत्राला विशेष महत्त्व प्राप्त झाले. भारतीय अर्थव्यवस्था भिन्न अर्थव्यवस्था आहे. कारण सार्वजनिक क्षेत्रासोबत खाजगी क्षेत्राचे देखील अर्थव्यवस्थेमध्ये असिस्तच आहे. 1951 नंतर जुलै 1991 पर्यंत भारतीय अर्थव्यवस्था समाजवादी अर्थव्यवस्थेकडे झुकलेली होती. मात्र नविन आर्थिक घोरण (1991) रिव्हिकारल्यामुळे जागतिकीकरण, उदारीकरण व खाजगीकरणाला भारतीय अर्थव्यवस्थेत अधिक महत्त्व पाप्त झाले आणि सार्वजनीक क्षेत्राच्या भारतीय अर्थव्यवस्थेतील उपलब्धी आणि आव्हानांचे अध्ययन करण्यात आले आहे.

2) सार्वजनिक क्षेत्राचा अर्थ :-

सार्वजनिक क्षेत्र म्हणजे सरकारी क्षेत्र होय, परंतु हा संकुचित अर्थ आहे. खन्या अर्थाने सार्वजनिक क्षेत्र म्हणजे सरकाराच्या माध्यमातून स्थापीत व संचालीत उद्योग व्यवसाय होय. जे उद्योग किंवा व्यवसाय सार्वजनिक हिताच्या दृष्टीकोनानुसार नफा न मिळविण्याच्या उद्देशाने सार्वजनिक भांडवलातून स्थापीत केले जातात आणि सरकारकळून नियंत्रीत व संचालीत केले जातात त्यांनाच सार्वजनिक क्षेत्रातील उपकरण म्हणतात. सार्वजनिक क्षेत्रातील उपकरणांचा प्रमुख उद्देश क्षेत्र पुढाकार घेत नाही अशाठिकाणी सार्वजनिक क्षेत्राच्या माध्यमातून गुंतवणूक केली जाते. उदा. रेल्वे, पोस्ट सेवा.

3) संशोधन पद्धती :-

प्रस्तुत शोध निवंधनाचा विषय “भारतीय अर्थव्यवस्थेत सार्वजनिक क्षेत्राच्या उपलब्धी व आव्हानांचे आर्थिक इत्यादीचा शोध निवंधन लिखाणात वापर करण्यात आला. म्हणजे च्या प्रस्तुत शोधनिवंधनाचे लिखान करण्याकरिता केवळ किंवा संमकांवर आपायात आहे.

4) संशोधनाची उद्दिष्ट्ये :-

- अ) सार्वजनिक क्षेत्राचा अर्थ समजून घेणे.
- ब) सार्वजनिक क्षेत्राचा रोजगारीवर झालेला परिणाम अन्यासणे.
- क) सार्वजनिक उपकरणाची भारतीय अर्थव्यवस्थेतील गूणिकेचे अध्ययन करणे.
- ड) सार्वजनिक क्षेत्रासमोरील विविध आव्हानांचे अध्ययन करणे.

अनुक्रमणिका

अ.क.	लेखाचे शीर्षक	लेखक / लेखिका	पृ. क.
1	पूर्व विदर्भाच्या विधानसभा थोळातील आमदारांच्या जात व पक्षनिहाय प्रतिनिधित्वाचे विश्लेषणात्मक अध्ययन : २००९ ते २०१९	डॉ. राहुल बावगे, डॉ. असिम खापे	08
2	विधानसभा निवडणूक आणि सत्ताकारण	डॉ. व्ही. के. गायकवाड	22
3	महाराष्ट्रातील महाविकास आधारीच्या सत्ता संघर्षाचा अन्वयार्थ !	डॉ. प्यारेलाल सूर्यवंशी	26
4	महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक २०१९ विश्लेषण : नात्या—गोत्याचे 'कुटुंब कवित्या'चे सरकार	डॉ. प्रदीप दंडे	29
5	विधानसभा निवडणूक आणि पक्षीय संदर्भ	डॉ. रविंद्र भणे	32
6	महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक (२०१९) चे विश्लेषण : विशेष संदर्भ — मराठवाडा	प्रा. डॉ. विठ्ठल दहिफले	41
7	महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक २०१९ आणि निवडणूकीनंतरचे राजकारण	डॉ. विलास आधाव	46
8	१४ व्या विधानसभा निवडणूक काळातील बदलती सत्ता समीकरणे	डॉ. व्ही. एस. इंगढे	50
9	निवडणूकाच्या वाढत्या खर्चाचे आव्हान	डॉ. तुषार निकाळजे	56
10	महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक विश्लेषण २०१९:एक आढावा	डॉ. संजय गोरे	61
11	१४ वी महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक विश्लेषण २०१९	डॉ. ए. डी. जाधव	67
12	राष्ट्रीय पक्ष व प्रादेशिक पक्षाचे बदलते स्वरूप	डॉ. बाबासाहेब जोगदंड	73
13	निवडणूक रणनीती आणि डावपेच'	एन. आर. कन्हाके	78
14	१४ वी महाराष्ट्र राज्य विधानसभा निवडणूक २०१९ : खंडित जनादेश	डॉ. विजय काळे	82
15	भारतीय लोकशाही : निवडणूक आणि मतदायांना मिळालेला नकारात्कार	डॉ. गुरेंद्र कोरडे	88
16	महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक — २०१९ एक विश्लेषण	प्रा. लोमेश बाबनकुले	94
17	महाराष्ट्रीय राजकारणात १४ व्या विधानसभेचा खडीत जनाधार	डॉ. एम. जी. मेशाम	97
18	महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक : एक आढावा	नागेश महाडिक	105
19	महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक २०१९ च्या विदर्भातील निकाळाचे राजकीय विश्लेषण	डॉ. मंगेश आचार्य	109
20	वर्धा : भाजपाचे वर्चस्व	डॉ. प्रमोद आचेगावे	114
21	गोदिया जिल्हातील २०१९ मधील विधानसभा मतदारसंघातील निवडणूकाचे विश्लेषणात्मक अध्ययन	अमोल सातपुते	117
22	महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक २०१९ ने अध्ययन (विशेष संदर्भ रिसोड विधानसभा)	डॉ. प्रमोदकुमार नेदेश्वर	123
23	सातारा विधानसभा मतदार संघाचा आढावा	डॉ. सागरकुमार जाधव	129
24	कोल्हापूर दक्षिण विधानसभा निवडणूकीचा आढावा	डॉ. राहुल नागुडेकर	133
25	सांगली विधानसभा मतदारसंघाच्या निवडणूकीत राजकीय पक्षाच्या वर्चस्वाचा आढावा (१९९५, २०१९)	दौलत साळवी	136
26	विधानसभा निवडणूक २०१९—पूर्व विदर्भातील निवडणूकीचे विश्लेषण	डॉ. नंदाजी सातपुते	141
27	महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक विश्लेषण २०१९ (विशेष संदर्भ : भंडारा जिल्हा विधानसभा क्षेत्र)	डॉ. विजया राऊत	144

महाराष्ट्र विधानसभा निवडणुक – 2019 एक विश्लेषण

प्रा. लोमेश झा. बावनकुले
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख, नुतन आदर्श कला व वाणिज्य आणि
श्रीमती म. ह. वेगड विज्ञान महाविद्यालय, उमरेड

निवडणुक आयोगाने महाराष्ट्र आणि हरियाना विधानसभा 2019 च्या निवडनुकांचा कार्यक्रम घोषित केला आणि त्यावरोवरच सत्तेच्या रणसंग्रामाला जोरदार प्रारंभ झाला. महाराष्ट्रात होण्यु घातलेल्या 14 व्या विधानसभा निवडनुकीच्या पाश्वर्भुमीवर सत्ताधारी व विरोधी पक्षांनी यात्राना प्रारंभ करून निवडनुकीच्या तयारीला सुरवात केली.

या निवडनुकीत मी पुन्हा येईन, मी पुन्हा येईन, मी पुन्हा येईन, मला कोणी विरोधकच उरलेला नाही अशी माजी मुख्यमंत्री श्री. देवेन्द्र फडनविस यांनी केलेली सिंहगर्जना तर भर पावसात पावसाची तमा न बाळगता स्वतः पावसात भिजत मतदारांना भाविनक आव्हान देणारे रा. कॉ. सर्वेसर्वा मा. शरद पवार तसेच मा. प्रधानमंत्री नरेंद्र मोदी आणि भारताचे गृहमंत्री अमित शहा यांनी आपल्या प्रचारात कलम 370, पुलवामा अटेंक व त्यातून प्रत्ययास आलेली सर्जिकल स्ट्राईक इ. विषयाने सभा गाजल्या तसेच लहान मोठ्या सर्वच नेत्यांनी स्वतः अथवा आपला प्रतिनिधी निवडुन यावा याकरीता मतदारांना आकृष्ट करण्यासाठी आपापत्यापरिने सभा आयोजित केल्या व मतदारांना मतदानासाठी घराच्या बाहेर पडण्यास भाग पाडले. तसेच निवडनुक अधिकान्यांनी सुध्दा जीवाची तमा न बाळगता दिवस रात्र मेहनत घेऊन निवडनुकानां कोणतेही गालबोट न लागता यशस्वीरित्या पार पाडल्या आणि निकाल 24 आक्टोबर 2019 रोजी जाहिर झाला.

कोणत्याही निवडनुक निकालाचे विश्लेषण करीत असतांना पक्ष संघटन, पक्षाची विचारप्रणाली, स्थानिय प्रश्न, नेतृत्व मतदाराची अभिमुखता, आर्थिक परिस्थिती प्रसार माध्यमांचा वापर आणि परिणामकारकता अशा अनेकविध बाबींचा विचार करावा लागतो.

स्टडीज इन इंडियन पॉलिटिक्स चे मुख्य संपादक सुहास पळशीकर यांच्या मते, लोकसभेचा निकाल आधारभूत मानुन आपण विधानसभेच्या 80% पेक्षा जागा जिंकू शकतो असे भाजपाला वाटत होते कारण राष्ट्रीय निवडनुकीसारखे वातावरण राज्याच्या निवडनुकीतही निर्मान करता येते हा टोकाचा विश्वास भाजप नेत्यांना होता. परंतु एक मोठा राष्ट्रीय नेता, एक राष्ट्रवादी आवाहन आणि राष्ट्रीय प्रश्नांची चर्चा या तीन मुददयांचा जोरावर निवडुनका जिंकता येणं हे दुराप्रस्त आहे हे या निकालावरून रप्ष्ट झालं.

याच संदर्भात सा.फू. पुणे विद्यापिठ पुणे, राज्यशास्त्र विभागाच्या राजेश्वरी देशपांडे आपले विचार मांडलात की, 2019 मधील लोकसभा निवडनुकीतील विजयानंतर भाजपचा असा कयास होता की, राज्याच्या विधानसभा निवडनुकादेखील लोकसभेच्या निवडनुकांप्रमाणेच असतील भाजपचा हा समज या निवडनुक निकालाने मोठीत काढला आहे.

भाजपने निवडनुक प्रचारात वापरलेले कलम 370 आणि काशिमरचा प्रश्न हे मुददे गेल्या पाच वर्षात पंतप्रधान नरेंद्र मोदी आणि गृहमंत्री अमित शहा यांच्या नेतृत्वाखाली सुरु असलेल्या केंद्रीकरणाच्या राजकारणाचे दोतकच म्हणावे लागेल तथापी राज्यातील राजकारणात बहुविध पक्षाचा वापर आणि विशिष्ट विभागांमध्ये त्यांच्या असलेला प्रभाव या कारणामुळे वर नमुद केलेली ब्युहनिता यशस्वी झाली नाही.

Impact Factor - 6.261

ISSN - 2348-7143

**INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY**

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REFERRED & INDEXED JOURNAL

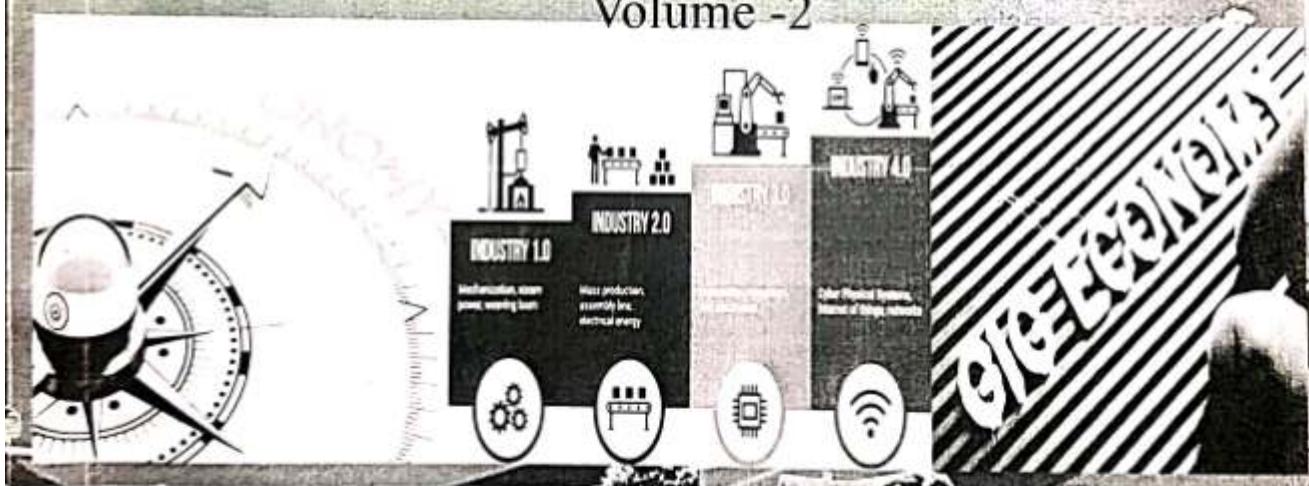
December 2018

SPECIAL ISSUE-CCV

भारतीय अर्थव्यवस्था : स्थिती व दिशा

Indian Economy : Condition & Direction

Volume -2

Guest Editor

Dr. Subodh Kumar Singh

(Principal)

Prof. Ravindra B. Shende

. HOD, Dept of Economics

**Lokmanya Mahavidyalaya,
Warora, Dist-Chandrapur (MS)**

Chief Editor

Mr. Dhanraj T. Dhangar,

Assist. Prof. (Marathi)

**MGV's Arts & Commerce College,
Yeola, Dist - Nashik [M.S.] INDIA**

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- Universal Impact Factor (UIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

जागतीकीकरणाचा भारतीय अर्थव्यवस्थेतील प्रवासः एक आर्थिक अध्ययन

प्रा. डॉ. अमोल गिरीधरराव आवङडकर

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख नुतन आदर्श महाविद्यालय उमरेड जि.नागपूर

१) प्रस्तावना :-

जगत २० व्या शतकातील ७ व्या ते ८ व्या दशकात फार मोठ्या आर्थिक घडामोडी पडून आल्यात त्यातील एक महत्वाची घटना म्हणजे जगत द्वितीय महायुद्धानंतर प्रथमच जागतीकीकरण, खाजगीकरण व उदारीकरणाला चालून यिळाली. आज २१ व्या शतकात जगतील कोणतेही राष्ट्र या तत्कापामून अलिप्त नाही. जूलै १९९१ मध्ये भारतात देखील नविन आर्थिक सुधारणांच्या माध्यमातून वरिल तत्वांचा स्विकार करण्यात आला. आपल्या अव्ययनाचा विषय नविन आर्थिक सुधारणांच्या माध्यमातून वरिल तत्वांचा स्विकार करण्यात आला. आपल्या अव्ययनाचा विषय "जागतीकीकरणाचा भारतीय अर्थव्यवस्थेतील प्रवासः एक आर्थिक अध्ययन" असा असल्यामुळे प्रस्तुत संशोधन लेखात फक्त जागतीकीकरणाचा विचार करण्यात आला आहे.

२) जागतीकीकरणाची ऐतिहासिक प्रारंभीभूमि :-

जागतीकीकरणाच्या इतिहासाचे अध्ययनकेल्यानंतर लक्षात येते की जगामध्ये इ. स. १९८०-८१ मध्ये विकसीत देशांमध्ये उत्पादीत वस्तुंची मागणी फारव कमि आणि वस्तुंचे उत्पादन अधिक झाल्याने विकसीत देशांमध्ये मंदी निर्माण झाली. या मंदीमुळे इंग्लंड, फ्रान्स, अमेरिका तसेच युरोपातील बहुतांश देशांमध्ये मोठ्या प्रमाणात आर्थिक नुकसान झाले. या नविन आपल्या देशातील अतिरिक्त उत्पादनाकरिता बाजारपेठा शोधू लागले. विकसीत देशांना अल्पविकसीत म्हणुनच हे देश आपल्या देशातील अतिरिक्त उत्पादनाकरिता बाजारपेठा शोधू लागले. विकसीत देशांना अल्पविकसीत देशांच्या बाजारपेठा खुल्या म्हणून जागतीकीकरणाची संकल्पना समोर आणली गेली असे जागतीकीकरणाच्या देशांच्या बाजारपेठा खुल्या म्हणून जागतीकीकरणाची संकल्पना समोर आणली गेली असे जागतीकीकरणाच्या देशांच्ये देशांतील अल्पविकसीत देशांमध्ये देखील ऐतिहासिक अव्ययनाच्या माध्यमातून प्रथम दर्शनी निर्दर्शित येते. परंतु या काळातच अल्पविकसीत देशांमध्ये देशांतील अर्थव्यवस्थेमध्ये मंदी होती असे दिसून येते. याचे उदाहरण म्हणजे भारतामध्ये १९९० मध्ये निर्माण झालेले विनीय संकट अर्थव्यवस्थेमध्ये मंदी होती असे दिसून येते. याचे उदाहरण म्हणजे भारतामध्ये १९९० मध्ये निर्माण झालेले विनीय संकट अव्ययन करण्यात २५ दिवम आयत मुल्य फेटू शकेल एवढेच परकीय चलन भारताजवळ शिल्पक होते. या स्थितीवर मात यांच्यांची भारत २५ दिवम आयत मुल्य फेटू शकेल एवढेच परकीय चलन भारताजवळ शिल्पक होते. या करण्याकरिता जागतिक बँक, आंतरगटीची नाणे निधी इत्यादीच्या माध्यमातून आर्थिक मदत घेणे भारताला अनिवार्य होते. या विनीय स्थानावर विकसीत देशांचा प्रभाव होता. म्हणूनच भारताला जूलै १९९१ मध्ये नविन आर्थिक सुधारणांच्या माध्यमातून जागतीकीकरण स्विकारावे लागले असे दिसून येते.

३) संशोधन पद्धती :-

प्रस्तुत शोधनिवंधाचे लिखान करण्याकरिता केवळ द्वितीयक संमकांचा किंवा माहितीचा अवलंब करण्यात आला आहे. माहिती गोळा करण्याकरिता शोधनिवंधाशी संबंधित विविध प्रकाशित व अप्रकाशित माहित्य, ग्रंथ, नियतकालिके, वर्तमान पत्रे, यांकेतिक स्थळे इत्यादीचा वापर करण्यात आला.

४) संशोधनाची उद्दीष्ट्ये :-

अ) जागतीकीकरणाच्या सकल्पनेचा अर्थ अभ्यासने च) जागतीकीकरणामुळे गेजागार निर्मितीवरील परिणामाचे अध्ययन करणे क) जागतीकीकरणामुळे खाजगी क्षेत्रात झालेले बदल यमजून घेणे ड) जागतीकीकरणाच्या उपलब्धी अभ्यासने ढ) जागतीकीकरणाच्या मर्यादाचे अध्ययन करणे.

५) जागतीकीकरणाचा अर्थ व व्याख्या :-

बदिसून अर्थव्यवस्थेला खुल्या अर्थव्यवस्थेकडे घेवून जाणाच्या आर्थिक प्रक्रियेला जागतीकीकरण म्हणतात. याचाच अर्थ जागतीकीकरण म्हणजे स्थानिक वस्तु जागतिक मनगवर पोहचविण्याची प्रक्रिया होय. जागतीकीकरणामुळेच जगत केंद्रांतीही अर्थव्यवस्था बंद अर्थव्यवस्था गहिली नमून सर्व अर्थव्यवस्था खुल्या झाल्या आहेत. सर्व जगच एक अर्थव्यवस्था बनली आहे.

डॉ. नाथर यांच्या मते "गढू-गज्यांच्या भीगोलीक मिर्मापलीकडे जाऊन आर्थिक व्यवहारांचा झालेला विस्तार म्हणजे जागतीकीकरण होय." आतंगगटीची मुद्रा निधीची व्याख्या " जागतीकीकरण म्हणजे वस्तु, सेवा व आंतरगटीची भाडवलप्रवाह, अतिजलट व प्रमगण पावणारे तंत्रज्ञान त्यांचे वाढाने प्रमाण तसेच विविधता होणाऱ्या माहात्याने जगतील देशांचे सतत वाढाने जाणारे परम्परगवलवित्व होय" यावरून जागतीकीकरणाचा अर्थ समजून घेण्यास मदत होते. जागतीकीकरणामध्ये जगतील विविध देशांदरम्यान वस्तु, सेवा, भाडवल, तंत्रज्ञान, माहिती इत्यादीयावत परम्पर अवलंबित निर्माण होते. यावरून गपट होते.

Thermal Behaviour of Copolymer derived from o-Toluidine, Biuret and Formaldehyde

Dinesh Kamdi¹, M. M. Karmakar², Ashok D. Gharde³ and W. B. Gurnule^{1*}

*¹Post Graduate Department of Chemistry, Kamla Nehru Mahavidyalaya, Nagpur-440024, India

²Department of Chemistry, SFS College, Nagpur-440006, India

³Department of Chemistry, Nutan Adarsh College, Umred, Nagpur-441203, Maharashtra, India

E-mail: wb.gurnule@gmail.com

Abstract – Polymer resin o-Toluidine-Biuret-Formaldehyde has been synthesized by the condensation of o-toluidine, biuret and formaldehyde in 1:1:2 molar proportions. The structure of copolymer has been characterized by elemental analysis and various physico-chemical techniques i.e. UV-Visible spectra, FTIR spectra, and proton nuclear magnetic resonance spectra. The morphology of copolymer resin was studied by scanning electron microscopy (SEM). The thermal decomposition behavior of o-TBF copolymer has been studied by using TGA in air atmosphere at a heating rate of 10° C/min. The activation energy (Ea) and thermal stability calculated by using the Sharp-Wentworth and Freeman-Carroll methods. Thermodynamic parameters such as entropy change (ΔS), apparent entropy change (S^*), free energy change (ΔF) and frequency factor (Z) have also been evaluated on the basis of TGA curves and by using data of the Freeman-Carroll method. The order of reaction (n) was found out to be 0.97.

Keywords-- Synthesis, Copolymer, Thermal degradation, Kinetic parameters, Activation Energy, Freeman-Carroll.Morphology.

I. INTRODUCTION

Due to global applications of polymeric materials polymer science and technology have been developing rapidly and attracted much attention towards the polymer scientists. Polymers have been found to be very useful applications as adhesive, high-temperature flame-resistant fibers, coating materials, semiconductors, catalysts, and ion-exchange resins [1–2]. Polymers are known for their versatile uses and are found to be amorphous, crystalline or resinous in nature. Phenolic resins have been the workhorse as matrix resins in composites for structural and thermal applications in aerospace because of their ease of processability, thermal stability, versatile characteristics and cost effectiveness. Tang and coworkers [3] studied the thermal decomposition kinetics of thermotropic polyesters made from trans-p-hydrocinnamic acid and p-hydrobenzoic acid. Copolymers occupy an intermediate position between organic and inorganic compounds and it is hoped that the study of copolymers will lead to the production of polymer, which are both thermally stable and useful as fabricating materials. Michael et al. studied synthesis, characterization and thermal degradation of 8-hydroxyquinoline-guanidine-formaldehyde terpolymer[4]. Rahangdale and coworkers studied thermal degradation of terpolymers derived from 2, 4-dihydroxy-acetophenone, dithioxamide and formaldehyde [5,6].

Copolymer resins are derived from 2,4-dihydroxypropiophenone, biuret, and formaldehyde in hydrochloric acid as catalyst and studied their thermal degradation [7,8]. Thermal degradation of *m*-nitroaniline, *m*-chloroaniline and *m*-aminophenol has been studied by Dash *et al.* [9] and 2-hydroxyacetophenone, oxamide and formaldehyde [10]. Oswal et al synthesized and studied thermal properties of copoly(maleimide-methylmethacrylate),

Use of Modified *Acacia arabica* Tree Bark Substrate for the Adsorption of Ni (II) From Aqueous Solution

Gharde B. D.¹, Gharde A. D²

¹Department of Chemistry, Science College Pauni Dist. – Bhandara, Maharashtra, India

²Department of Chemistry, N.A. College Umred Dist. – Nagpur Maharashtra, India

ABSTRACT

Salt of various metals and other potentially dangerous are being discharged into the aquatic environment, water containing vital concentration of some of the heavy metal ions are harmful to human being, animal as well as aquatic organism. The toxicity of some heavy metal ions even at the trace level has been recognized with respect to public health for many years. Metals such as Mercury, Lead, Cadmium, Copper, Nickel and Chromium are under this category. Many metals have been evaluated as harmful to aquatic life above certain toxicity level. Many industries may have specific waste problem where the particular metal is an integral part

of the many manufacturing process. Notable examples are the high zinc waste of viscosity Rayon manufacturing ground wood pulp production and News print production. Adsorption has been proved to be an excellent way to treat industrial waste effluents, offering significant advantages like the low-cost availability, profitability, ease of operation and efficiency comparative to activated carbon. The *Acacia arabica* tree bark substrate was found to have good sorption capacity for Nickel. Studies indicate that the sorption of Ni (II) increases with the increase in pH value and contact time, 30 minute was found to be optimum. The effect of concentration shows that the *Acacia arabica* can remove Ni (II) ions from aqueous solutions, the concentration of metal ions increases adsorption decreases.

Keywords - *Acacia arabica* tree bark substrate, Nickel metal ion solution, pH meter, Spectrophotometer, Batch method, dimethylglyoxime solution, chloroform, separating funnel, shaking machine.

I. INTRODUCTION

Pollution of the environment is one of the most horrible ecological crises to which human being are subjected today. It is well known that three basic amenities are needed for living organism. Pollution is usually brought about by the addition of waste products of human activity to the environment [1-3]. When the waste product is not efficiently assimilated, decomposed or otherwise removed by the natural, biological and physical process of the biosphere, adverse effect may result as the pollution they accumulate or get converted into more toxic

substances [4-5]. Thus, the material which cause pollution of environment are called pollutants. In other words, pollution is harmful solid, liquid or gaseous substance present in such a concentration in the environment, which tends to be injurious for the whole living Biota [6-8]. Contaminants can have different chemical characteristics and in a preliminary classification, they can roughly be divided into organic(E.g. pesticide, Herbicide, phenol, polycyclic, aromatic hydrocarbon) inorganic (E.g. oxide of carbon, oxide of nitrogen) and different cations and metallic (E.g. Cu, Cd , Pb, Ni, Co, Zn, Mn, Cr , Radioactive element and some rare earth) pollutants

પુસ્તકોગારની સત્યાસ્તોધક

વર્ષ : ૪૭, અંક : ૩
ગુલૈ-
ઓંગરા-
સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૯

अ
नु
क्र
म

संपादकीय

सोनभद्रमधील अभद्र

■ इपीडब्ल्यूची पानं ■

पक्षांतरामागचा तर्क

अर्थसंकल्पातील संकल्पना आणि आदर्श

किमान वेतनाचा उपहास

वर्तनात बदल की वरवरचा देखावा?

प्रक्षुब्ध न्याय

टाळता येण्याजोगी हानी

विशेष लेख

वेगळ्या भारताची संकल्पना आणि मोदी २७

सुमंत्रा बोस अनु. स्वातीजा मनोरमा व सुहास परांजपे

निमित्ताने

७ आधुनिक लोकनाट्याचे शिल्पकार ३३

९ विलास गजबे

१०

१२ कथा

१४ घाव

१६ अपर्णा दीक्षित

३३

३६

राजामाणूस

आंदेडकरी चळवळीतील अढळ तारा...

राजेंद्र गोणारकर

...राजा ढाले

सुधाकर गायकवाड

क्रांतदर्शी जाणीवेचा अंत!

प्रज्ञा दया पवार

काव्यान्तर

१८ पवन करण ४०

भारती गोरे

२० कविता

फे सीन एजाझ अनु. सुकुमार शिदोरे ४३

५१

सिनेमा

जोडलेपण शिकवणारा 'स्माईल प्लीज' ४४

विद्युत भागवत

पत्रव्यवहार

कैफियत

लखनसिंग कटरे

४३

४४

४७

अंकात व्यक्त इतेल्या मतांशी संपादक, संपादक मंडळ सहमत असेलच आसे नाही.

आधुनिक लोकनाट्याचे शिल्पकार

विलास
गजबे

सेहऱक उम्रेड, वि.नागारू येथे नृत्य आदर्श कला-वाणिज्य आणि श्रीमती एम. एच. बेगड विहान महाविद्यालयात मराठीचे प्राप्यावक आहेत.

ईमेल- vilas.929@gmail.com

महाराष्ट्राच्या लोकजीवनात आकार देण्यात येथील लोककलांचा भोलाचा वाटा आहे. लोकरंजनातून प्रबोधन करीत समाजजीवनाला नीती, मूल्यांचे पाठ शिकविण्याचे काम लोककलांनी केले आहे. अनादी अनंत काळापासून चालत आलेल्या समृद्ध लोकसंस्कृतीचे दर्शन या लोककलांनी घडविले. या लोककलांच्या माध्यमातूनच मराठपोका लोकरंग आणि मराठी मनाचे उत्कट भावदर्शन घडविले. “कळणारी भाषा आणि पेलणारे तत्त्व, तसेच बोलीभाषेत वेदांताचा अर्थ सांगून नैतिकतेची मूळ्ये जनमानसात रुजविलेल्या लोककला म्हणजे एक स्वतंत्र लोकविद्यापीठच आहे.”^१

कीर्तन, भारूड, लळित, दशावतार, गोंधळ, जागरण, भराड, लोकनाट्य, तमाशा, गण, गौळण, लावणी, पोवाडा, भेदिक आदी लोककला आहेत. त्यांच्या हेतूनुसार चार भागात त्यांचे वर्गीकरण करता येते. कीर्तन, भारूड, लळित, दशावतार या आध्यात्मिक प्रबोधन घडविणाऱ्या लोककला, शाहिरी, पोवाडे, भेदिक या मनोरंजनातून पुरुषार्थ जागविण्याऱ्या लोककला, गोंधळ, भराड, जागरण या लोकधर्माचे लोकाचार मांडणाऱ्या लोककला आणि लोकनाट्य, तमाशा, गण, गौळण, लावणी या शृंगारातून मनोरंजन करणाऱ्या लोककला होत. जागतिकीकरणाचा परिणाम या लोककलांवरही झालेला दिसतो. बदलत्या काळात मनोरंजनाच्या नव्या नव्या कल्पना प्रत्यक्षात उतरू लागल्या आहेत. नाटक, सिनेमा, दूरदर्शन केबल, इंटरनेटचे जाळे यासारखी मनोरंजनाची नवी माध्यमे विकसित झालीत. परिणामतः या लोककला हब्बूहब्बू मागे पडल्या. असे असले तरी बदलत्या परिस्थितीत या लोककला परिवर्तनातून आपली वाट शोधत अजूनही जनमानसात आपले स्थान टिकवून आहेत. बदलत्या परिस्थितीच्या परिणामातून ‘लोकनाट्य’ या कलाप्रकारात घडून आलेल्या परिवर्तनाचा वेध प्रस्तुत लेखात घेण्याचा मानस आहे.

लोकशाहीर अण्णाभाऊ साठे यांनी शाहिरी, पोवाडे, लावण्या, वगनाट्य या लोककलांना अंतर्बाह्य बदलण्याचे काम केले. ‘लोकरंजनातून प्रबोधन’ हा लोककलांचा मुख्य हेतू, काळाच्या परिणामातून या लोककला आपल्या मुख्य हेतूपासून फारकत घ्यायला लागल्या. त्यातील प्रबोधन मागे पढून केवळ रंजनासाठीच त्यांचा अधिक वापर व्यायला लागला. तेव्हा या लोककलांना पुन्हा प्रबोधनाच्या दिशेने वळवण्याचे महत्वपूर्ण काम अण्णाभाऊ

EFFECTIVE REMOVAL OF Fe (II) IONS FROM AQUEOUS SOLUTION USING ACASIA ARABICA TREE BARK SUBSTRATE

B.D. Gharde¹ and A.D. Gharde²

¹Department of Chemistry, Science Collage, Pauni Dist. Bhandara (M.S.) PIN-441910

²Department of Chemistry, N. A. College, Umred Dist. Nagpur (M.S.) PIN-441203

ABSTRACT

Intensive industrial and agricultural cultivate is the basic reason of enormous pollution of the environment with heavy metals. Such pollution is especially dangerous to open fresh water aquifer which is used in main as a source of drinking water. The removal of heavy metals from drinking water is a complicated task due to their low concentration and complexation of natural and organic matter. The present study aimed at effective arrangement and purification of industrial waste water using cheaper and locally available tree bark free removal of heavy metals of a substitute for conventional. The effect of tree bark ferrous ammonium sulphate on the metal content of industrial waste water was investigated in the pH range of 4 to 6. It is observed that, the process uptake followed first order adsorption rate expression and obeyed Langmuir Freundlich models of adsorption. Effect of variations in parameters such of pH, contact time and adsorption dosage.

Keywords: Tree bark, Fe (II) metal ion solution, tree bark substrate, spectrophotometer, pH meter

Introduction

Heavy metals generally occur in water in low concentration of as a result of metal industries and partly through geological processes. But these causes direct toxicity to human and other living things due to their presence obeyed the specified limits [1]. Heavy metals in wastewater have emerged focus of environmental remedies efforts of industrialization and urbanization with new technological advance metals.

The existing water resources are contaminated by discharging water containing organic color, heavy metal, etc. The groundwater contaminated, particularly by heavy metals from industrial effect and their persistence in food chain has been of major concern as it is poisoning a serious threat to aquatics culture including fisheries [3]. Hence the removal of toxic heavy metal contaminants from wastewater is one of the most important environmental and economic issue today. [4] The ever increasing demand for water of high quality has caused considerable attention to be focused towards recovery and reuse of wastewater. Particularly Fe (II) is one of the common elements on earth, making about 5 % of the earth crust. Iron is generally stored in the center of mettaloprotein, because free ions that bind nonspecifically to main cellular component can catalyze the production of toxic free radical. Excessive iron can be toxic because free ferrous ion reacts with peroxide to produce free radicals which are highly reactive

and damage DNA, proteins, lipids and other cellular components. Iron uptake is tightly regulated by the human body which has no physiological means of excreting iron so controlled iron level safely. The large amount of iron can cause excessive level of iron in blood because high level can damage the cell of gastrointestinal tract. High blood concentration of iron damages cell of heart and, liver, which can cause serious problem, including long term organ damage and even death.

Material and Methods

Preparation of Adsorbent: *Acacia arabica* tree bark substrate

Raw material used for preparation of adsorbent are collected from plant material. Dried cell of the plant *Acacia arabica* were collected and crush to small size in an electric grinder. The powder was shifted and 2 gram of powder were added to a mixture of 20 ml of 0.25 N H₂SO₄ AND 3% formaldehyde. It was kept in water bath at 50 °C for about 6 hr. Stir the powder was wash with distilled water for several times to remove sulphuric acid and used for removal of metal ions. The treatment of tree bark with acidic medium polymerize insolubilize in water. The bark substrate was prepared and used for further study.

For removal of metal from wastewater the general treatment method used adsorption is the best techniques which is broadly applied to remove metals. Adsorption is surface

Removal of Cr (VI) Metal Ion from Aqueous Solution using *Acacia Arabica* Tree Substrate X

Gharde A. D.¹, Gharde B. D.²

Department of Chemistry

N. A. College, Nagpur, India

Science Collage, Bhandara, India

Abstract:

Intensive industrial and agricultural activity is the basic reason of enormous pollution of environment with heavy metals. Rapid industrialization and technological development enhance the concentration of heavy metals, poisoning a significant threat to the environmental and public health because of the toxicity accumulation in the food chain and persistence in nature. Industrial waste constitutes the major source of various kind of metal pollution in natural water, the heavy metal ions are stable and persistent environmental contaminants since they cannot be degraded and destroyed. These metal ions are harmful to aquatic life and water, water contaminated by toxic metal ions remains a serious health problem. Heavy metal ions removal from aqueous solution has been traditionally carried out by chemical precipitation. The presence of Copper, Zinc, Cadmium, Lead, Iron, Chromium, Nickel, Mercury and other metals have potentially damaging effect on human physiology and other biological system. When the tolerance level are exceed. The tree bark for the removal for heavy metals as a substitute to conventional. The effect of tree bark on the metal content of industrial waste water was investigated in the pH range 5 to 6. It is observed that the process of uptake followed first order adsorption rate. Effect of variation in parameter such as pH, contact time, adsorption dosage, initial metal ion concentration and temperature are also studied.

Keywords: *Acacia Arabica* tree bark substrate, Chromium removal, Column study, batch study, metal ion, spectrophotometer.

I. INTRODUCTION:

Pollution of the environment is one of the most horrible ecological arises to which human being are subjected today. It is well known that three basic amenities are needed for living organism, air, land or soil and water. Sometimes in the past, these amenities were pure, virgin, undisturbed, uncontaminated and basically most hospitable for living organisms. But, the situation is just reversed today because of progress in science and technology is also leading to pollution of environment and serious ecological importance, which in the long run, may prove disastrous for mankind, "environmental pollution" is the result of urban industrial technological, revolution and speedy exploitation causing fast depletion of every head of natural resources. Thus pollution is generally defined as, "the addition of the constituent to water, air or land which adversely alters the natural quality of the environment". The word pollution is derived from Latin word pollution and is the act of polluting the environment. Pollution is an undesirable change in physical, chemical or biological characteristic of water, air and soil, that may harmful affect human, animal and plant life. Industrial progress living conditions and cultural aspects. Adsorption is one of the most effective physical process for the removal of toxic metal ions from wastewater. It is surface phenomenon which may be defined in terms of an unit operation that utilizes surface forces based on the concept of plating a chemical species between a bulk phase and interphase or accumulation of a substance near the interphase. The technique is classified as localized, non-localized, negative or positive and static-dynamic adsorption based on strength of binding forces. The substance which adsorbed on another substance is called adsorbent, while substance which gets adsorbed on the first substance is called adsorbate. It is more commonly referred to us physical and chemical adsorption, ion exchange process is

physical adsorption and electrostatic is chemical adsorption. The adsorption process is depend on the nature and geometry of heavy metal contact in the wastewater apart from the impurities. Factors affecting adsorption, pH, pressure, temperature, nature, particle size of the adsorbate, adsorbent doses, initial concentration of the adsorbate, adsorption period and foreign ion material present. It can be used for treatment, toxic and hazardous organic and inorganic waste recovery of valuable byproduct from the wastewater is possible. Several workers describe the use of various tree bark and various agricultural byproducts such as peanut skin, onion skin, paddy husk, paddy straw, sugarcane baggage, imlica leaves, garlic skin etc. for the removal and recovery of toxic heavy metal ions from mining and industrial wastewater.

Toxicity of Cr (VI): Chromium essentially exist in two form namely Cr (VI) and Cr (III). Cr (III) is proved to be biologically essential to mammals as it maintain an effective glucose, lipid and protein metabolism. In contrast, Cr (VI) can diffuse as CrO_4^{2-} or HCrO_4^- through cell membrane and oxidize biological molecule with toxic results. Moreover, Cr (VI) is carcinogenic and toxic. The major toxic effect of Cr (VI) are chronic ulcers, dramatist and corrosive reaction in nasal septum and local effect in lung. The maximum permissible level of Cr (VI) in drinking and industrial waste water is 200 ug l⁻¹ respectively. Chromium is commonly used in metrological, refractory and chemical industries such as in pigment and paint production, galvanizing, plating, tanning and timber may be release in considerable amount in daily environment.

II. MATERIAL AND METHODS:

Preparation of tree bark: This chapter deals with the experimental techniques employed for binding of metal ions with *Acacia Arabica* tree bark substrut. The *Acacia arabica*

ISSN 2394-7449

Special Issue

An International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

IMPACT FACTOR - 5.98

PARADIGM SHIFT OF INDIAN ECONOMY AND ITS IMPACT ON VARIOUS SECTORS

October to December, 2019 Volume-VI, Issue-IV

Saturday, 28th December, 2019

CHIEF EDITOR

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

www.scholarsimpact.com

: Organised by :

The B.G.E. Society's

Smt. L.R.T. College of Commerce

Akola- 444001 (M.S.)

Reaccredited by NAAC with 'A' grade &

recipient of CPE Status by UGC

(Affiliated to S.G.B. Amravati University, Amravati)

जागतिक व्यापार संघटना व मुक्त व्यापाराचे अर्थशास्त्रीय अध्ययन

प्रा. डॉ. अमोल गिरिधरराव आणंडकर

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख

नुतन आदर्श कला, वाणिज्य व श्रीमती

एम.एच. पेगड विज्ञान महाविद्यालय

उमरेड जि. नागपूर.

सारांश :

प्रस्तुत शोध निवंधाचा विषय "जागतिक व्यापार संघटना व मुक्त व्यापाराचे अर्थशास्त्रीय अध्ययन" असा असून या निवंधाहारे WTO मुळे जगात मुक्त व्यापाराला चालना मिळाली असे निर्दर्शनास येते. जागतिक व्यापार संघटना अल्पविकसित व विकसनशील देशांना सोबत घेवून जगातील सर्व देशांमध्ये आंतरराष्ट्रीय व्यापार वाढविण्याचा प्रयत्न करते, रोजगारात वाढ करण्याचा प्रयत्न करते. WTO माध्यमातून लोकांचे राहणीमान, पर्यावरण संरक्षण, अधिकसित देशांना सहाय्यता, व्यापार विवाद सोडविणे इत्यादी अनेक भूमिका पार पाडल्या जातात. हा शोध निवंध पूर्णतः द्वितीय सामुद्रीवर किंवा संभकावर आधारित आहे. शोध निवंधाचे उद्दिष्ट विकास अभ्यासणे, रचना अभ्यासणे, कार्याचा अभ्यास करणे, भारतीशी संबंध अभ्यासणे आणि पर्यावरण संबंध अभ्यासणे आहेत. WTO च्या विविध कार्यामधून निर्दर्शनास येते की WTO मुळे अल्पविकसित व विकसनशील देशांना आर्थिक संरक्षण मिळाले, आंतरराष्ट्रीय व्यापाराच्या नात्रेत वाढ झाली, जगातील सर्व देशांच्या आर्थिक विकासाला चालना मिळाली आणि जगात पर्यावरण संरक्षण व संवर्धनाला प्रोत्साहन मिळाले. अशाप्रकारे WTO मुळे जगातील सर्व देशांना कायदा झालेला दिसून येते. म्हणून WTO च्या जागतिक व्यापाराच्या क्षेत्रातील भूमिकेमुळे जगात मुक्त व्यापाराला चालना मिळाली असे निर्दर्शनास येते.

प्रस्तावना

1 जानेवारी 1995 मध्ये आंतरराष्ट्रीय व्यापार संघटनेची स्थापना झाली. जागतिक व्यापार संघटना (World Trade Organization) ही जगातील अशी संघटना आहे की जी जगातील सर्व देशांमध्ये होणाऱ्या आंतरराष्ट्रीय व्यापारावर देखरेखीचे काम करते. तसेच संघटनेमध्ये समाविष्ट असणाऱ्या सदस्य देशांमधील आर्थिक वादविवाद मिटविणे, अर्थिक स्थिती सुधारण्यास मदत करणे इत्यादी कार्ये पार पाडते. 1945 मध्ये झालेला GATT करार हा विकसित देशांचे हितसंबंध जोपासणारा आहे असे म्हणत अनेकदेशी विकसनशील देशांनी जागतिक व्यापार संघटना आंतरराष्ट्रीय स्तरावर स्थापित करण्याचा प्रयत्न केला परंतु विकसित देशांमधील त्याला विरोध केल्याने ते शक्य झाले नाही. 1963 साली संयुक्त राष्ट्र संघाने संस्थात्मक रचना उभारण्यासाठी एका समितीची रथापना केली. या समितीच्या अहवालनुसार "युनायटेड नेशन कान्फरन्स ॲन ट्रेड ॲण्ड डेव्हलपमेंट" या संस्थेची रथापना करण्यात आली. उरुग्वे राउडच्या मर्ऱकेश करारानुसार 1 जानेवारी 1995 ला जागतिक व्यापार संघटनेची स्थापना करण्यात आली. 19 जुलै 2016 पर्यंत भारतासह 164 देश या संघटनेचे सदस्य होते.

जागतिक व्यापार संघटनेची रचना व उद्दिष्टे :

आंतरराष्ट्रीय व्यापार संघटना (WTO) ही जागतिक व्यापारावर देखरेख ठेवून आंतरराष्ट्रीय व्यापार वाढविण्यास प्रयत्न करणारी संघटना आहे. या संघटनेतंत्रंत एक साधारण परिषद कार्यरत

Antimicrobial Activity of Anti-Mosquito Repellent Plant *Chloroxylon Swietenia*

Mamta S Wagh¹, Smita kharkale² Sandhya Moghe³, Sarita Tiwari³, Ashok D Gharde⁴

¹Department of Chemistry, Kamla Nehru Mahavidyalaya, Sakkardara Square, Nagpur, Maharashtra, India

²Department of Chemistry, Lemdeo Patil College, Kuhi (Mandal), Maharashtra, India

³Department of Chemistry, Kamla Nehru Mahavidyalaya, Sakkardara Square, Nagpur, Maharashtra, India

⁴Department of Chemistry, Nutan Adarsh College, Umred, Nagpur, Maharashtra, India

mamtawagh2@gmail.com

Abstract—The mission to make humans less attractive to mosquitoes has fuelled decades of scientific research on mosquito behaviour and control. The search for the perfect topical insect repellent/killer continues. This analysis was conducted to review and explore the scientific information on toxicity produced by the ingredients/contents of a herbal product. In this process of systemic review the following methodology was applied. By doing a MEDLINE search with key words of selected plants, plant based insect repellents/killers pertinent articles published in journals and authentic books were reviewed. The World Wide Web and the Extension Toxicity Network database (IPCS-ITOX) were also searched for toxicology data and other pertinent information. Repellents do not all share a single mode of action and surprisingly little is known about how repellents act on their target insects. Moreover, different mosquito species may react differently to the same repellent. After analysis of available data and information on the ingredient, of the product in relation to medicinal uses, acute and chronic toxicity of the selected medicinal plants, it can be concluded that the ingredients included in the herbal product can be used as active agents against mosquitoes. If the product which contains the powder of the above said plants is applied with care and safety, it is suitable for use as a mosquito repellent/killer. *Chloroxylonswietenia* or commonly known as East Indian Satinwood is a tropical, medium-sized deciduous tree native to southern India, Madagascar, and Sri Lanka. Most plants parts are used in traditional medicines in India. Essential oil obtained from the leaves and stems have anti-bacterial and anti-fungal properties. Dried leaves can be used for paints while crushed leaves for the treatment of wounds, snake bites, and rheumatism. Leaves and roots can be made into paste then taken internally or applied externally as relieve from headache.

Keywords : Mosquito repellent, Herbal, *Chloroxylonswietenia*, *Staphylococcus aureus*

I. INTRODUCTION

Plants are able to produce a large number of small-molecular-weight compounds with very complex structures known as "secondary metabolites". Besides important for the plant itself, for the resistance against pests and diseases, attraction of pollinators and interaction with symbiotic microorganisms these secondary metabolites are of great commercial interest as industrial feedstocks, important products of societal use, and determine the colour, taste, aroma, coloration and smell. A number of plant secondary metabolites are commercially important fine chemicals, for use as drugs, dyes, flavours, fragrances and pesticides. Various disease-preventing activities of secondary metabolites are being rediscovered, such as anti-oxidative, antimetastatic-lowering properties (e.g., vinblastine, taxol), cytotoxic (colchicines) etc. Insecticides of botanical origin may serve as suitable alternative biocontrol techniques in the future [7].

According to International Union for Conservation of Nature (IUCN) version 2014 *Chloroxylonswietenia* is a susceptible species been categorized as endangered which requires attention with respect to its survival and reproduction. It is sluggish growing species which day by day is getting rare in most areas because of its high demand in timber. Such Vulnerable species need to be monitored and preserved. *C. swietenia* is a small to medium – sized tree, distributed in India, Sri Lanka and Malaysia. In India it is distributed in Andhra Pradesh, Karnataka, Madhya Pradesh, Orissa, Tamil Nadu and Kerala. It is

Special Edition Sept 2019

ISSN: 2277-3428

Vol. VIII

ELIXIR

Peer Reviewed National Journal

of Multidisciplinary Research

Tatywade College, Koradi,

Tah-Kamptee, Dist: Nagpur (M.S.)

National Conference on

Electronic Commerce Issues & Challenges

(ECIC-2019)

Organized By

Department of Computer Science

Seth Kesarmal Porwal College

of Arts & Science & Commerce

Kamptee, Dist: Nagpur (M.S.)

Organized on

18th September 2019

Impact of E-commerce on Consumer buying Behaviour in India

Dr. Gajanan Babde

Assistant Professor,
Nutan Adarsh College,
Umred dist Nagpur

Abstract

The main objectives of the paper is to accomplish measurable describing the actuality of internet shopping in the case of the India in order to explain the progress of internet shopping and its impact on consumer behaviour. The paper construct on the related literature. Furthermore, the future progress of internet shopping will be measured and deep evaluation of consumer behaviour connecting different countries. This paper support the research questions that with current trends and various problems in internet shopping, and principle elements for consumer behaviour. As well, the outcome of the study shows that internet consumer faith and visible risk have strong impacts on their buying decisions. Privacy concerns, security concerns, consumer's trust are the main factors for using internet for shopping, the conviction on websites impact to the buying decision of any consumer. Further, the experiential result notified how the E-commerce companies to create marketing strategies through the research data and analyzing result.

Keywords : *E-commerce, Impact, Consumer Behaviour*

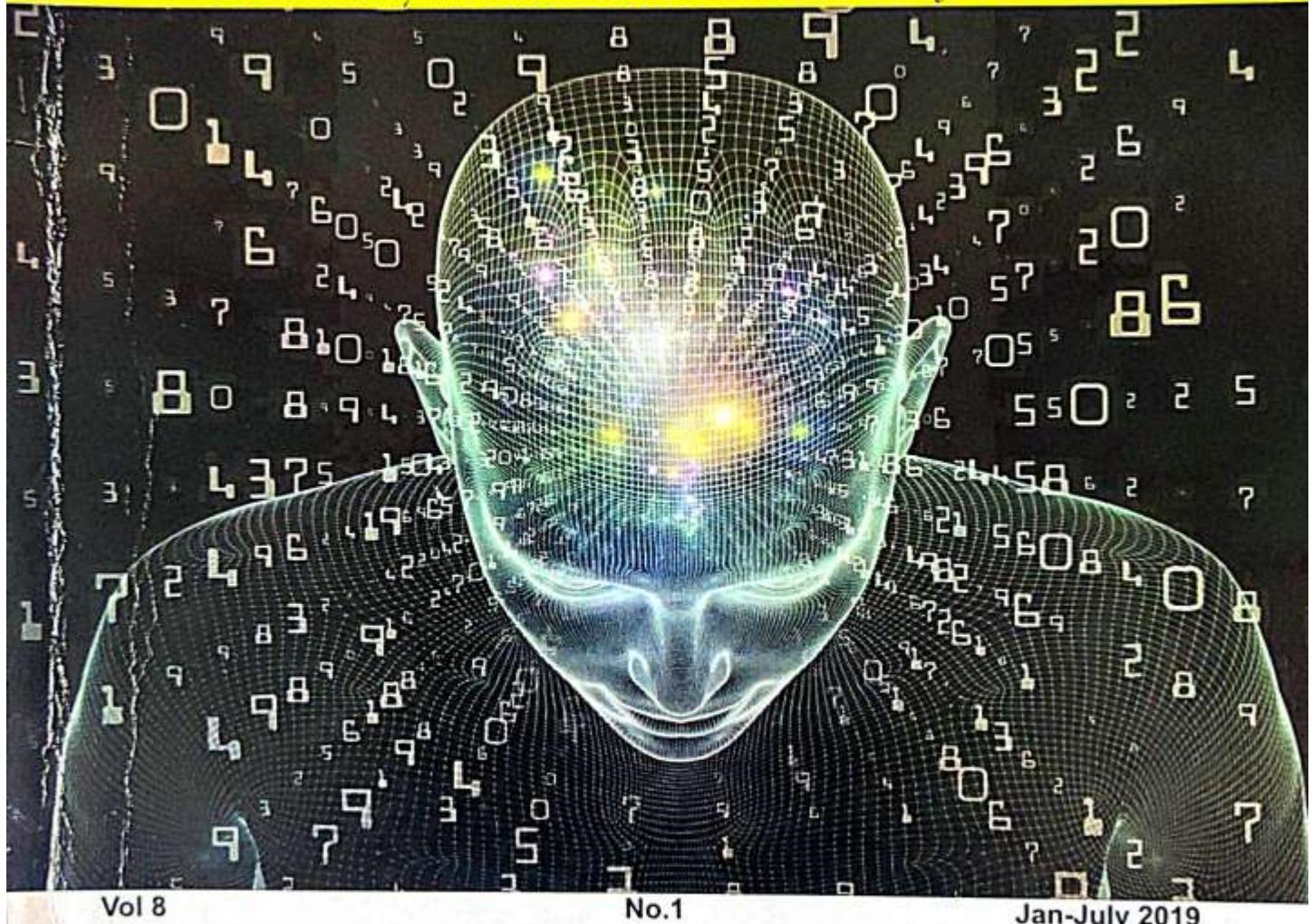
Introduction

The internet is being developed speedily since previous two decades, and with related digital economy that is driven by information technology also being developed global. Behind a long time development of internet, which speedily increased web users and highly speed internet connection, and some updated technology also have been developed and used for web developing, those guide to firms can promote and enhance images of product and services through web site. Thus, according to Arjun Mittal, details of 132 product information and better service attracts more and more people changed their consumer behaviour from the traditional method to more rely on the internet shopping. Say to other word, more companies have realized that the consumer behaviour transformation is required trend, and thus change their marketing strategy. As the current researches have indicated that, the internet shopping

ISSN 2231-1629

Knowledge Resonance

A Half Yearly National Peer Reviewed Research Journal

Vol 8

No.1

Jan-July 2019

Research Journal Publication Committee
Dr. M. K. Umathe College, Nagpur

CONTENTS OF MARATHI

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१२	दक्षता समितीचे सक्षमीकरण आणि नुतनिकरण एक काळाची गरज प्रा. शशिकांत भालचंद्र पाटील	५५-५९
१३	लोकसाहित्यातील सामाजिक आणि सांस्कृतिक जीवनाचा संबंध प्रा. डॉ. विनोद यू. भालेराव	६०-६५
१४	महाराष्ट्र राज्यातील भुमी उपयोजनातील बदलाचा भौगोलिक अभ्यास प्रा. डॉ. देशमुख एस. बी.	६६-६९
१५	लोकप्रशासन व माहिती तंत्रज्ञान डॉ. आरडले एस. डी.	७०-७४
१६	कोरोनोत्तर जग आणि मराठी साहित्य प्रा. डॉ. गजानन रा. लोहवे	७५-८०
१७	ग्रामीण क्षेत्रातील बालकामगारांच्या समस्या आणि शासनाची भूमिका प्रा. डॉ. गजेंद्र एम. कढव	८१-८५
१८	कोरोना महामारी आणि आपत्ती व्यवस्थापन प्रा. डॉ. मीरा विठ्ठलराव फड	८६-९१
१९	वाचन संस्कृतीचा न्हास आणि ग्रंथालयांचे योगदान प्रा. डॉ. प्रशांत रामदासजी राऊत	९०-९४
२०	भारतातील लैंगिक असमानता : समस्या, कारणे आणि उपाय मंदाकिनी निहिते डॉ. बी. एम. करहाडे	९५-९८

१९. वाचन संस्कृतीचा न्हास आणि ग्रंथालयांचे योगदान

प्रा. डॉ. प्रशांत रामदासजी राऊत

नुतन आदर्श कला, वाणिज्य आणि श्रीमती म. ड. वेगड विज्ञान महाविद्यालय, उमरेड, तह. उमरेड, जि. नागपुर.

आधुनिकीकरण, जागतिकीकरण आणि विशेषत: तंत्रयुगात वाचनसंस्कृतीचा न्हास होत आहे किंवा झाला आहे असे म्हटल्यास काही वावगे ठरणार नाही. आपले जीवनमान उंचावत असले तरी जीवनशीली बदलली व स्वाभाविकच लोकांच्या आवडीनिवडीही बदलल्या. एकूणच या चंगळवादामुळे आधीसारखा वाचनावर असीम प्रेम करणारा व ग्रंथालयातून एकापाठोपाठ पुस्तके काढून अधाशासारखा वाचनारा वाचक वर्ग अलिकडे जवळजवळ हरपला आहे याची खंत वाटते.

पुस्तकाला वरेच पर्याय उपलब्ध झालेले आहे जसे इंटरनेट, ई-लायब्ररी, ई-बुक, दृक-श्राव्य माध्यम, सोशल मिडिया इत्यादीचा मोठ्या प्रमाणावर वापर होत आहे. आपल्या देशातील संस्कृती, इतिहास किंवा जैवविविधतेची ओळख करून देणा—या ग्रंथालयातील पुस्तकांपेक्षा मोबाईलवरील अफवा, खोट्या, गोष्टी, अनधिकृत किंवा चिथावणीचोर माहिती देणारे मॅर्सेजेस लोकांना जास्त प्रिय वाटतात. एकूणच ग्रंथाकडे आकृष्ट न होता वरवर मिळणा—या, हातातोंडाशी असणा—या रेडिमेड वरपांगी वाचनाकडे आजची पीढी वळली आहे. एखाद्या पुस्तकाच्या मुख्यपृष्ठ, मलपृष्ठ, पृष्ठसंख्या, अंतरंग व आतील मजकूर इत्यादीविषयी आधी जे आकलने, निरिक्षणे किंवा आस्वादक वा संधारातीक सभीक्षा व्हायची ती आता होत नाही उलटपक्षी पुस्तके म्हणजे बोजड, रुक्ष व वेळखाउ वाटतात. खरंतर पुस्तकांसारखा मित्र नाही कारण त्याला माणसासारखा स्वार्थ, लोभ, मत्सर किंवा भेदभाव इत्यादी दोष चिकटते नसतात.

घावपळ, हळहळ, वेळेचा अभाव, अमर्याद कामे, ताणतणाव, जवावदा—या, चिंताग्रस्तता इत्यादीमुळे माणूस वाचनाच्या दूर जात असला तरी 'वाचाल तर वाचाल' ह्या उक्तीचे महत्व नाकाऱ्यन चालणार नाही. देशाच्या एकूण विकासामध्ये आजवर वाचनपरंपरेचा किंवा बुद्धीजीवी वर्ग व त्यांच्या निर्णयक्षमतेचा सिंहाचा वाटा राहीलेला आहे. आपल्या देशात विवेकाची परंपरा खूप प्राचीन आहे तेव्हा आपण या विवेकप्रणालीला जोपासले पाहीजे, शावृत ठेवले पाहीजे किंवृना संवर्धन केले पाहीजे परंतु त्याकरीता मी 'ग्रंथाकडे चला' असे म्हणेन.

वाचन कमी झाले असले तरी ज्ञानाच्या कुरुक्षेत्रात आपली आजची किंवा भविष्यातील पीढी पूर्णपणे गारद होऊ नये म्हणून काही मोजकी ग्रंथालये किंवा वाचनालये आजही 21 व्या शतकात तग धरून वसली आहेत. स्यातंत्र्योत्तर काळापासून आजतागायत कितीतरीना घडवून असंख्य लोकांचे अवघे जीवनच बदलून टाकल्याचा काही वाचनालयाचा इतिहास आहे. अगणित ज्ञानपिपासूंची ज्ञानलालसा किंवा वैचारिक भूक भागविण्याचे काम ही वाचनालये करतात. हे सांगताना गर्व वाटतो. कदाचित कुणाला हेवा वाटावा एवढे दातृत्व या वाचनालयांकडे आहे.

विविध प्रकारची पुस्तके, स्वच्छ व निर्मळ परिसर, आल्हाददायी रम्य वातावरण, प्रसंगी घरपोच पुस्तके पोचविण्याची सोय, सौहार्दपूर्ण बोलणे जणूकाही ग्रंथालयशास्त्राचे जनक डॉ. एस.आर. रंगनाथन यांनी ग्रंथालयशास्त्राचे

INDEX

No.	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
1	आर्थिक परावर्तनित्व आणि कौटुंबिक हिंसाचार	डॉ. वर्षा गंगांणे	1
2	कौटुंबिक हिंसाचार व प्रतीवंधक कायदे	सिद्धार्थ बी. टेंमूळे	6
3	कौटुंबिक अत्याचार आणि महिलांच्या संरक्षणात्मक कायदे	डॉ. विद्या भैसारे	11
4	मानवाधिकार आणि घरगुती हिंसा	प्रा. अनिल रा. गावडे	15
5	कौटुंबिक हिंसाचार आणि महिला सुरक्षा विषयक कायदे	प्रा. डॉ. अर्चना भी. खांडागळे	19
6	मानवाधिकार आणि कौटुंबिक हिंसा	डॉ. अभिजित वेस्टकर	24
7	पिवृत्सत्ताक पदती व कौटुंबिक हिंसे संदर्भात जांतीचा फुले यांचे कार्य व विचार	प्रा. डॉ. मुनिल चवळे	29
8	नेपाली संस्कृति के एक आराध्य देव : नाट्यवर डॉ. प्राची हलगांवकर		32
9	मानक कार्यप्रणाली (NAAC)	डॉ. पुरुषोत्तम गुणवंतगव यांकाळे	35
10	कौटुंबिक हिंसाचार : स्वरूप, परिणाम आणि उपाय	डॉ. अनुल म. महाजन	39
11	१५ व्या लोकसभेत महाराष्ट्रातील खासदारांचा ताराकीत व अतारांकीत प्रश्ना चावतचा सहभाग	प्रा. अनुल नारायण खोटे	43
12	पुरुषप्रधान समाजव्यवस्था व कौटुंबिक हिंसाचार	प्रा. डॉ. होमराज टी. राठोड	48
13	डॉ. वावासाहेब आंबेडकरांचे ओवीसी कारिता केलेले कार्य प्रा. सतीश कुमार घनश्याम श्वळे		52
14	स्वी आणि कौटुंबिक हिंसाचार कायदा	प्रा. मोनाली वहांदे	56
15	भारतातिल महिला हिंसाचाराविरुद्ध कायदे प्रा. डॉ. रविंद्र विठोवा विखार		60
16	भारतीय संस्कृती आणि कौटुंबिक हिंसाचार	प्रा. अनिल एन. चकोले	65
17	कौटुंबिक हिंसाचाराचा भारतीय समाजावर होणारा परिणाम	प्रा. कोटरंगे दत्ता नामदेव	68
18	स्वंतत्र भारतातील संस्कृती व स्वीकलह	डॉ. सिद्धार्थ बुटले	72
19	सदयस्थितीतील घरगुती हिंसाचार	प्रा.डॉ. एस.पी. चवळण	75

स्त्री आणि कौटुम्बिक हिंसाचार कायदा

प्रा.मोनाली बहादूरे (समाजशास्त्र)

तुतन आदर्श कला,वाणिज्य आणि श्रीमती म.ह.बेगड विज्ञान महाविद्यालय,उमरेड

आज प्रसार माझ्यांच्या स्वरूपामध्ये झापाटायने वाढ होत आहे. त्यामुळे जगत कुठेही दूरवर होणाऱ्या वार्ताही त्वरीत गर्वाना समजात. असर्व एक आधुनिक सुगालील प्रसारमाध्यम म्हणजे 'यु ट्युय' युट्यूबच एक चांगल आहे की एखादा किंडीओ पाहून झाला की 'अप नेक्स्ट' याचे जे काही इतर किंडीयोंत येतात ते आणोआप नजरेखालुन जातात. असाच एक किंडिओज विचित्रता आणि मन मुन झाले.

एक अतिशय नावाजलेले आणि आलिशान व्युटी पार्लर तिथ अनेक उच्चभू यायका वयस्त्यात. जशी जशी खातऱ्या आपाईन्टमेन्टची वेळ येईल तशा पुढे पुढे सरकणाऱ्या त्यांच्यात ती मुद्दा आहे सुंदर लांबसडक, काळेभोर रेशमी केस अयणारी मनमोहक ती तिच्या ढोळवामध्ये मात्र कसली तरी वेटा, उदासी आहे. ती पार्लरमध्या त्या आणामदायक खुर्चात वसते. तिथली व्युटीशियन तिला काय हवं नक्के ते विचारते, तिथे अपाईन्टमेंट घेताना 'हेरकट' काययचाय अरी सागितलेल असते. पूर्वतयारी करताना व्युटीशियन विचारते 'कुठली कट?' तिथ उत्तर असत 'केळ कमी करा' व्युटीशियन थोडे केस कापते आणि विचारते वस्स? तेला ती म्हणते अजून थोडे! अस तीन चार वेळा होते. शेवटी न गाहुन ती व्युटीशियन म्हणते, 'किंती लेन्च हवी मॅडम तुम्हाला?' 'मला मारताना नवन्याच्या हातात केस येणार नाही इतकी.....' आणि पाच एक सेकंदच जीव बेणी शांतता आणि कॉमेहाचा फोकस तिच्या निर्जीव ढोळयावर ज्याणुन आता पाणी येणंही बंद झालंय. किंडीओ संपते आणि बळैक स्क्रीनवर अशर झळकतात.

"StopDomestic Violence"मग पुढे येणाऱ्या सजेशासमध्ये असे अनेक किंडीओज दिसतात.

Make up tutorial to hide marks of domestic violence, 'Domestic Violence in rural areas Domestic violence not limited to women'इत्यादीइत्यादी.....

देशाला स्वतंत्र मिळून बहातर वर्षे उलटून गेली असली ती आणि आज आपण एकविसाच्या शातकात पदार्पण करीत असलो तरी महिलांवरील अत्याचाराचे प्रमाण कमी होताना दिसून येत नाही. आईच्या गर्भातव स्त्री भूषण हत्या या अन्यायाला सुरुवात होते जन्माला आल्याचासुन ते मृत्युपर्वत स्त्री वेगवेगळ्या टप्प्यावर अनेक अत्याचार सहन करीत असते. स्त्री पुरुष विषमता, हुंडवासाठी होणारा छळ, सासरी होणारी खुसमट, स्त्री म्हणून जीवन जगत असताना सतत असलेली असूरक्षिततेची जाणीव, पारंपारिक रूढी परंपरेनुसार तयार झालेली स्त्री विरोधी प्रथा इ. अनेक प्रकारंती महिलांच्या अनन्वित छळ होत असतो. काही टिकाणी तर कल्पनेपलीकडे भवंकर अशा स्वरूपाचे हे अत्याचार होताना दिसतात.

कौटुम्बिक हिंसाचार हा एक अत्यंत ज्वलंत आणि संवेदनशील विषय. सोवतव पारंपारिक काळापासून तर अजूनही प्रचलित असलेला विषय आहे. ज्यावर अजूनही मोकळेपणाने योखल जात नाही. 'समाज काय म्हणेल' फक्त या एका प्रश्नाच्या उत्तराला टाळण्याराठी किंवा नको अशा प्रश्नांचा त्रास यासाठी हा त्रास सहन केला जातो आणि याचे याची फक्त दिव्याच नाही तर पुरुषांची आहेत. लहान मुलंही आहेत आणि त्या कौटुम्बिक हिंसाचारमध्ये संगव्यात महत्वाचं कारण आहे ते म्हणजे 'माणुसकीचा अनादर'

कौटुम्बिक हिंसाचाराचा अर्थ

कौटुम्बिक हिंसाचाराची व्याख्या अधिनियमाच्या कलम ३ मध्ये विस्तृतपणे करण्यात आली आहे. या अधिनियमाच्या अंतर्गत कोणतेही कृत्य किंवा कोणतेही वर्तन ज्यामुळे पीडीत महिलेस शारीरीक तसेच मानसिकरित्या नुकसान किंवा इंजा पोहोचेल किंवा ज्यामुळे तिच्या जीवास आणि आरोग्याच्या सुरक्षिततेस घोका निर्माण करणारी असेल असे कृत्य किंवा वर्तन कौटुम्बिक हिंसाचाराचा अंतर्गत येते ज्यात करेश, धमकी, अनाचार, हुंडा किंवा संपत्तीची अयोग्य (अनुसृचितपणे) मागणी आणि पीडीत व्यक्तीच्या सुरक्षिततेस घोका यांचाही समावेश आहे. शारीरिक शोषण, आर्थिक शोषण आणि लैंगिक शोषण या अंतर्गत येतात.

35	गामाजमाध्यमांच्या विळळ्यातील युवावर्ग	दॉ. श्रीती उमाठे	149
36	भारतामध्ये हे-कॉमर्स प्रणाली प्रवेशीत करण्यात प्रसारमाध्यमांनी भूमिका	दॉ. दामोदर भंडे	153
37	प्रसारमाध्यमांने व्यापारीकरण	दॉ. राजेंद्र कांबळे	161
38	प्रसार - माध्यमांने व्यावर्गाचीकरण	दॉ. विद्या चंद्रे	163
39	प्रसारमाध्यमे आणि साहित्य यांची भूमिका	प्रा. संजय सिंगनुदे	167
40	प्रसारमाध्यमांचा युवा वर्गावर पडणारा प्रभाव	दॉ. उल्हास राठोड	173
41	प्रसारमाध्यमे आणि पक्षारितेची सामाजिक भूमिका	प्रा. संगीता उमाठे	176
42	प्रसारमाध्यमांतील अर्थकारण	दॉ. एस. एस. हजारे	182
43	प्रसारमाध्यमे आणि स्थिया	दॉ. साधना लांजेबार	186
44	प्रसारमाध्यमे : नाटक - चित्रपट - खेळ	दॉ. विजया राऊत	189
45	स्मार्ट फोनचा महाविद्यालयीन मुर्चीच्या सामाजिक जीवनावर पडणारा परिणाम	दॉ. सुरेश सोमकुवर	193
46	प्रसारमाध्यमे आणि बदलते ग्रामीण जीवन	प्रा. प्रमोद शेन्डे	200
47	आधुनिक प्रसार माध्यमांने प्रकार	दॉ. सोपानदेव पिसे	206
✓ 48	प्रसारमाध्यमांने बदलते स्वरूप	प्रा. मोनाली बहादुरे	211
49	प्रसारमाध्यमे आणि समाज	दॉ. सेहग्रभा गांवडे	216
50	विवाहसंस्थेवर प्रसार माध्यमांचा प्रभाव	प्रा. राखी तुरस्कर	218
51	प्रसारमाध्यमे आणि समाज	प्रा. संतोष यादव	221
52	प्रसारमाध्यमांच्या दर्पणातील समाज	दॉ. कमलकिशोर इंगोले	224
53	प्रसारमाध्यमे आणि समाज	प्रा. शीरंग लभाने	228
54	प्रसारमाध्यमे आणि युवा पिढी	मनीषा सोनटळे	233
55	प्रसारमाध्यमांने बदलते स्वरूप	दॉ. मंगला कांबळे- डाहाट	236
56	प्रसारमाध्यमे आणि स्थियांची बदलती भूमिका	दॉ. भारती मस्के	240
57	प्रसारमाध्यमे आणि समाज	प्रा. बाळकृष्ण रामटेके	243
58	प्रसारमाध्यमांने व्यापारीकरण	दॉ. अमिता रघटाटे	247
59	प्रसारमाध्यमे आणि समाज	दॉ. समृद्धी टापरे	251
60	प्रसारमाध्यमांचा आढावा व बदलती जीवनशीली	दॉ. प्रवीण काळे	255
61	प्रसारमाध्यमे आणि समाज	दॉ. असोक शहाणे	258
62	प्रसारमाध्यमांची आजची स्थिती व व्यावसायिक समाजकार्य	दॉ. चंद्र पाटील	261
63	प्रसारमाध्यमांने व्यापारीकरण	प्रा. पंदरी मोरे, दॉ. डी. डी. सांबारे	265
64	प्रसारमाध्यमांचे बदलते स्वरूप	कविता राजभोग	269
65	प्रसारमाध्यमे आणि समाज	दॉ. अनुराधा खाडे	275
66	मुद्रित प्रसारमाध्यमांमध्ये अग्रलेखाचे महत्त्व	प्रा. अमृता ढोरलीकर	277
67	प्रसारमाध्यमांची भूमिका व आजचे सामाजिक वास्तव	दॉ. मनीषा नागपुरे	284
68	प्रसारमाध्यमे आणि स्थियांची बदलती भूमिका	दॉ. स्वाती वाकोडे	289
69	प्रसारमाध्यमांने बदलते स्वरूप	प्रा. रीता वाळके-डंभाळे	292
70	प्रसारमाध्यमे आणि साहित्य	दॉ. साधना जिचकार	297
71	प्रसारमाध्यमे आणि समाजिक परिवर्तन	दॉ. स्वर्णलता वारकरे	301
72	प्रसारमाध्यमांचे बदलते स्वरूप	प्रा. सीना गांदेबार	305
73	समाजमाध्यमे आणि तरुण पिढीतील परिवर्तनाचे अध्ययन	कृ.मयुरी ठाकरे	311
74	प्रसार माध्यमे आणि समाज	दॉ. राखी जाधव	315

प्रसारमाध्यमांचे बदलते स्वरूप

प्रा.मोनाली यशवंत बहादुरे
 नुतन आदर्श कला, वाणिज्य आणि श्रीमती म.ह.बेगड
 विज्ञान महाविद्यालय, उमरेड जि.नागपूर

प्रस्तावना :

अलीकडील काळात प्रसार माध्यमांचे स्वरूप बदलले आहे. मुद्रित, इलेक्ट्रॉनिक, ऑनलाईन माध्यमामुळे हे जग अधिक सार्थक आणि गतिमान झाले आहे. आजचं युग हे सर्वेचं युग, संवाद ब्रांटीचे युग, शास्त्रीय युग म्हणून ओळखलं जात असलं तरी यशाची पहिली पायरी म्हणून माध्यमाचे स्थान आजही कायम आहे. शास्त्रातील अनेक नवनव्या शोधामुळे जग लहान लहान बनत चालले आहे. संवाद ब्रांटीमुळे प्रसारमाध्यमांचे महत्व अधिकच वाढले आहे. आजच्या या आधुनिक युगात ज्ञान, माहिती, संपर्क आणि प्रचार प्रसाराच्या माध्यमातून अधिकाधिकाचे अधिकतम कल्याण साध्य करण्यासाठी तसेच अधिकाधिकांना अधिकाधिकांशी जोडण्यासाठी व संवेदित घटकात परस्पराविषयी विश्वासार्हाता निर्माण करण्यासाठीच आहे.

प्रसारमाध्यमातले वेगाने होणारे बदलही फॉर्सिनेटिंग याव वाटते. आधी आकाशवाणी, त्यानंतर दूरचित्रवाणी, त्यानंतर न्युज पोर्टल, त्यानंतर ब्लॉग्ज आणि आता ट्विटर..... सगळेच जग आता अधिकाधिक वेगवान, आकर्षक होत चाललं आहे. पूर्वी वृत्तपत्रे मुख्य घटना, घटामोडी छापत. आता मात्र या सर्व सधेमुळे म्हणजेच नवीन बदललेल्या प्रसार माध्यमामुळे ब्रॅकिंग न्युज देणे जवळपास अशक्य झाले आहे. सविस्तर वृत्तांत देणेही एका अर्थने निरर्थक ठरते. कारण वृत्तपत्रे वाजारात येण्याआपांची कित्येक तास घडललेल्या घटनांवर वृत्तवाहिन्या चर्चेचे दलण दलीत राहतात. शिवाय नवीन माध्यमांच्या उदयाने न्युज ही ग्लॅमरस कमांडी झालेली आहे.

प्रसारमाध्यमांचे बदलले स्वरूप:

वृत्तपत्रे : (Newspaper)

स्वातंत्र्यापूर्वी जुलमी पाढतीने शासन करण्याचा विटिशाविरुद्ध आवाज उठविण्यासाठी देशभक्तांनी लेखणीचा वापर केला. त्यावेळी आपल्या लेखणीतून अनेक ब्रांटीवीर जम्माला आले आणि विटिशांच्या गुलामगिरीतून मुक्तता मिळविण्यासाठी लेखणीतून आणि नेत्यांच्या भाषणातून प्रवृत्त होऊन जनता विटिशाविरुद्ध लढा देत होती. त्यावेळी सामान्य लोकांपर्यंत संदेश पोहचविण्यासाठी वृत्तपत्र आणि नेत्यांची भाषणे हीच माध्यमे होती. अर्थात स्वातंत्र्यापूर्वी वृत्तपत्रे आणि भाषणे केवळ ही दोनच सशक्त प्रसारमाध्यमे होती. मात्र देशाच्या स्वातंत्र्यानंतर महात्मा गांधी यांनी आकाशवाणी केंद्राला १२ नोव्हेंबर १९४७ रोजी पहिल्यांदा भेट दिली आणि तेथुनच त्यांनी शांतता राखण्याचे आवाहन केले होते. त्या दिवसापासून १२ नोव्हेंबर हा दिवस सार्वजनिक प्रसारण सेवा दिवस म्हणून साजरा केला जातो.

आकाशवाणी (Radio)

रेडिओ हे एक श्राव्य माध्यम आहे. रेडिओ एक व्यक्तिगत माध्यम असल्याने ते गर्दीमध्ये सुध्या ऐकण्याच्या व्यक्तीस ऐकवत राहते. आजसुध्या ग्रामीण भागामध्ये रेडिओचा प्रभाव खुप व्यापक असा आहे. दूरचित्रवाणी प्रचलित झाल्यानंतर रेडिओची लोकप्रियता कमी होऊ लागली. तथापी प्रसारित होणाऱ्या

78) सामाजिक माध्यम आणि अभिव्यक्ती स्वतंत्र्य प्रा. संतोष ए. कांवरे, चंद्रपूर	321
79) जनसंवाद आणि सामाजिक माध्यमांचा भारतीय समाजावर प्रभाव नव—सामाजिक... प्रा. कामराज आर. रामटेके, भंडारा	323
80) शेतकरी आत्महत्या आणि वृत्तपत्रांनी भूमिका प्रा. डॉ. सुनिल प्रल्हाद गायगोळ, अकोला	326
81) समाज माध्यमांची ओळख आणि आयटी सेलचे कार्य डॉ. एस. डी. दहिकांबळे, उमरी जि. नदेड	333
82) कुंदव विवाह व आप संवेदावर होणार सामाजिक माध्यमांचा परिणाम प्रा. सुधाकर माटे, उमरेड	336
83) स्त्री अत्याचार—सामाजिक प्रसार माध्यमांची भूमिका डॉ. अजय के. मेश्राम	343
84) प्रसारमाध्यमे आणि बदलते जीवनप्रवाह प्रा. मोनाली य. बहादुरे, उमरेड	345
85) प्रसारमाध्यमे आणि सामाजिक परिवर्तने डॉ. वैशाली उगले, प्रा. सुरेश पवार, वर्द्धा	348
86) भारतीय समाज विकासात प्रसारमाध्यमांची भूमिका प्रा. संजय किसनराव चव्हाण, चंद्रपूर	351
87) समाजिक माध्यमे आणि समाज प्रा. प्रविण बी. गोहणे, गडविरोली	355
88) प्रसार माध्यमे, समाज माध्यमे आणि बदलते जीवन प्रवाह प्रा. डॉ. गणेश ए. पोटे, अकोला	357
89) प्रसारमाध्यमे आणि बदलते जीवनप्रवाह : शहरीकरण डॉ. प्रा. संतोष मेढकर, नागपूर	360
90) आनुनिक सामाजिक समस्यांच्या निर्मितीमध्ये प्रसारमाध्यमांच्या भूमिकेचे ... प्रा. अमरिश एस. गावऱ्डे, अकोला	362

प्रसारमाध्यमे आणि बदलते जीवनप्रवाह

प्रा. मोनाली य. बहादुरे

समाजशास्त्र विभाग,

नूज आर्द्ध काला, वाणिज्य आणि

श्रीमती म.हे. वेगड विज्ञान महाविद्यालय, उमरेड

हगविलेंडे असतात त्यामुळे त्या लोकांनी व्हाटसु अप प्रसार पोटो टाकल्याने दिसून येते. त्यामुळे संवित चुंबावर मानसिक आपात फरव मोऱव प्रमाणित इताळा. अनेक लोकांपर्यंत व दुरवर संवित पिढीत मूळीची फोटो व्हायरल इताळे, त्याना परीणाम जवरदस्त मानसिक आपात अल्याचारीत चुंबावर इताळे आहे. परंतु ही पटना कोणल्याही सार्वीय स्वरूपन प्रसारित तेणाऱ्या न्युज चैनलवर दाखविण्यात आली नाही. त्यावरून न्युज चैनल कशापदतीने कार्य करतात याने उनम उदाहरण ही घटना आहे.

अनेक अल्याचारी स्वीयांना यदनाम करण्याने कार्य आजच्या युगात सामाजिक माध्यम करीत असल्याने दिसून येते. २० त्या शासकात समाजामध्ये (व्हाटम्हर्डेप, फेमबूक, टिक्कीटर, इम्झाग्राम, चॉम्म) महान्याची मानली जाते. लोकशाही मूल्यांची आणि आदर्शांची उभारणी कूऱ्यन समाजाधिकीत समाज निर्माण करणे ही शक्ता प्रसार मायमानी आहे. पण अलीकडे समाजिक मायमानी भूमिका व त्याच्या जवाबदार्या यांनवर प्रगत्यनित निर्माण इताळे आहे. सामाजिक मायमाने ऐक्यक विश्व यदाकाळेले आहे. सामाजिक प्रसार माध्यमे आणि वास्तव याना संघर्ष नुटक नाकाळेला आहे. माहितीची व्हाहक असलेले जनसंवाद आणि सामाजिक माध्यमे समाजिक योगीकाळी जोपासत नाहीत. सामाजिक प्रसार मायमाद्वारे महावृत्त पर्यावरणाच्या जाणाऱ्या अफवा, फेक विडीओ, फेक फोटो, फेक न्युज योन्याहारे समाजांनी दिशाभूल होत आहे.

संदर्भ :-

१. आगांकांवे डॉ. प्रदीप, भारतीय समाज संस्करण आणि समस्या श्री. साईनाथ प्रकाशन, नागपूर २००३
२. वर्षेक डॉ. किरण, सामाजिक विगठन एवं अपर्याय शास्त्र वैज्ञानिक पुस्तक संदर्भ, भोपाल
३. साखुरे डॉ. गिमा, स्वीयांन्या न्यायाना प्रश्न रिमा प्रकाशन, नागपूर
४. साखुरे डॉ. गिमा, भगवी गिमा प्रकाशन, नागपूर
५. आदुजा, गम सामाजिक समस्यांचे गवत परिक्षेपन, जयपूर

□ □ □

जगाचा विकास द्यापटांने होत चालला आहे. जगातील कोणल्याही एखाला भागाच्या विकासासाठी जगाच्या सर्व कानाकोपन्यांनी या माहिती असणे आवश्यक आहे. माहिती ही विभिन्न स्वरूपांनी असते व ती एकमेकांना कल्पितीली जाते. माहिती ही जानवरांप असल्याने ती प्रत्येक किंवा इलेक्ट्रॉनिक माध्यमांवरै लोकांना कल्पितीली जाते. माहितीची येत्रे प्रवंड प्रमाणावर विश्वासित असून त्याची माहिती इतरांना अंतिशय जलद गरीमे करून देणे अगल्याने आहे. एकमेकांन्या विभिन्न स्वरूपांच्या गरजानी माहिती कूऱ्यन येण्युन त्यांच्या पुर्तियांची यशस्वीत निर्माण करण्याच्या दृष्टीने जनसंवाद आपरित्यां आहे. नंतरानांनी या प्रगती आणि संपर्क साधनांच्या संदर्भांनी अनेक नवनव्या संशोधनामुळे जनसंवादाची मायमानी त्यापैकी अपरिहीत अशी वाहाली आहे. देश आणि जगातील लोकांना माहिती पुरविणाऱ्या संपर्क साधनांचाच व्यापक अर्थात जनसंपर्क / जनसंवाद आयम असे म्हणून जाते.

मानवा श्वेतिनिक अन्य प्राण्यांच्या वावलीत असिल्य व सातत्यामाटी संवेदनशील संपर्क पुरेसा नाही. तर शास्त्रीक (verbal) व विनशास्त्रीक (non verbal) संवादांची आवश्यकता आहे. भाषा एक शास्त्रीक साधन म्हणून तर हातभाव, आवाज, चिन्हे इत्यांची विनशास्त्रीक संपर्क साधने म्हणून मानवी जीवनाच्या सर्वच खेळात अंतिशय महलवृत्ती भूमिका पार पाडत आहेत. परिसंवाद, वैदिक, फैशन शो, भार्मंड मिरवणक

३०.	भारतीय समाजातील बालकामगार	अशोक भोसले	...८७
३१.	हवेपती शिवाजी राजे आणि महार जात.....	राजेंद्र कावळे	...८८
३२.	महिला पोलीस कर्मचाऱ्याची स्थिती.....	सुमेघ गजुरकर	...९०
३३.	बॉटरकप स्पर्धेमुळे पाणीदार झालेल्या गावांचा.....	नवनाथ खंड्री	...९२
३४.	शेतकरी आत्महत्या: प्रश्न आणि आकाने	नलिनी बोरकर	...९५
३५.	नैसर्गिक आपल्तीमुळे आर्थिक हानीवायत....	अभिजीत वेळळकर	...९९
३६.	आदिवासी चलवळ आणि महिला	अमिता महातळे	...१००
३७.	नवीन कृषी विधेयक २०२०: स्वरूप व परिणाम..	भगवान मनाळ	...१०२
३८.	भारतीय समाजातील विविध धर्मातील विवाहाचे स्वरूप	चंद्रशेखर भेजे	...१०५
३९.	भ्रष्टाचार: एक सामाजिक समस्या	लीना गांदेवार	...१०७
४०.	महात्मा उद्योतित्या फुले यांच्या कृपीविषयक विचाराचे.....	शिवाजी ठारीकांवळे	...११०
४१.	महिला सबलीकरण: महिला सुरक्षितता.....	माधुरी गिरी	...११२
४२.	कुटूंब, विवाह आणि आप्ससंवधांवर सामाजिक माझ्यमाचा.....	माधुरी शांडे	...११३
४३.	डॉ. एम. एन. श्रीनिवास यांची संस्कृतीकरणाची संकल्पना	मोहन नगराळे	...११६
✓४.	लिंगभाव विषयक असमानता	मोनाली बहादुरे	...११८
४५.	भारतीय समाजातील स्त्रीभूषण हत्या	आर. आर. पाटील	..१२०
४६.	ग्रामविकास कार्यक्रमात स्थानिक नेतृत्वाची भूमिका	साहेबराव हिवाळे	..१२१
४७.	बालकामगार समस्यांचे चिकित्सक अध्ययन	शोकोवा दोले	..१२४
४८.	हुंडाप्रथा: कारणे व उपाययोजना	शोभा ताजगे	..१२७
४९.	महात्मा फुले यांचे शैक्षणिक विचार आणि यहुनांची उन्नती	सतीश ससाणे	..१२९
५०.	कोरोना कालावधीतील समस्यांचा समाजशास्त्रीय अभ्यास	प्रमिला भुजांडे	..१३१
५१.	अनुसृत जाती—जमातीच्या सामाजिक समस्या	सुधाकर मांडे	..१३५
५२.	लोकडाउनच्या काळात महिला बचत गटांची भूमिका	माया मसराम	..१३९
५३.	क्षेत्रीय अनुभवाची विमर्शात्मकता:	समीर मोहपात्र	..१४१
५४.	विदर्भातील शेतकरी आत्महत्या: कारणे आणि उपाय	संतोष मेहेकर	..१४५
५५.	अत्याचारप्रस्त महिलासाठीचे आक्षयस्थान:	सतिरा धनवडे	..१४७
५६.	वाशिम जिल्ह्यातील दारिद्र्य रेपेखालील.....	दयानंद याडत	..१४९
५७.	समाजशास्त्रीय पद्धतीशास्त्रातील द्वंद्व	वायुराव जाधव	..१५१
५८.	डॉ. वाचासाहेब आवेडकर यांचे भारतीय शेतीविषयक विचार	भीमराव पुंडरे	..१५५
५९.	पुस्तक परिचय		..१५७

लिंगभावविषयक असमानता

प्रा.मोनाली बहादुर, समाजशास्त्र विभाग, नृतन आदर्श कला, वाणिज्य आणि श्रीमती म.ह. बेगड विज्ञान महाविद्यालय, उमरेड, तिनागपुर

गोषकार: लिंगभेद हे एखादा व्यक्तीचा लिंग किंवा लिंगावर आधारित पूर्वांग्रहकरन भेदभाव करणे होय. लिंगभेद कोणामधी विभावित करकरता, परंतु ग्रनुड्याने महिला आणि मुलांवर मात्रा परिणाम होतो. हे रुडीवर्करता आणि लिंग भूमिकाशी जोडलेले आहे आणि असे मानले जात. राजने को एक लिंग दुमन्यारेका क्षेत्र आहे. अतवत कडका लिंगभेद तीर्णिक शापेण, बलतत्कार आणि तीर्णिक हिसा सारख्या प्रकरणाका प्रोत्साहन देऊ राजने. भारतातोल विशेषत: इमारी सुनुदायातोल मा समस्येने सामाजिक, राजकीय विचारवताचे लक्ष वेळून घेतलेले दिसत आहे. लिंगविषयक समस्या हो इचेने काळजासुन अस्तित्वात असुन आजच्या विज्ञान तज्ज्ञानाच्या उपगतीही अस्तित्वात आहे. भारतीय समाजात लिंगविषयक समस्या अधिक द्वावे असल्याचे जागवते. समाजात स्त्री, पुरुषांसंघीची समानता आणण्यासाठी समाजात जनजागृती करणे विचारणा इनार व प्रचार करून पुरुषप्रधान स्त्रीकृतीची मानसिकता बढलणे काढवणी गरज आहे.

विज्ञान: लिंगविषयक असमानता, महिला, स्त्री—पुरुष विषयमत, कुटूंब

प्रस्तावना:—भारतीय समाजात कळवेट काळात स्थिरांचा आदर होत होता आणि तिचे स्थान पुरुषांच्या वरोबरीने समजाते जात होते. स्त्री पुरुषांपेक्षा ना कमी ना जास्त, जगाच्या जात इतिहासाचा माणोवा घेतला तर हे स्पष्ट दिसते की, सुरुवातीच्या काळात स्त्री—पुरुष विषमतेचा विचारच नव्हाना कारण स्त्री—पुरुषांमध्ये कोणतोय वंथन नव्हते. त्यामुळे स्त्रीमुक्ती कोणापासुन हा प्रश्नही नव्हाता. मानसिक व वैदिक्य दृष्टीने स्त्री पुरुषांपेक्षा कनिष्ठ आहे. असे मानले जात नव्हते. मवंच शेजात न्वाचा मुक्त संचार होता. परंतु कालांतराने या परिस्मिन्तीत थदल झाला आणि पुरुषप्रधान संस्कृती उदयास आली. पुरुषप्रधान समाजव्यवस्थेत स्थिराचा अनेक वधनात जखडून पाविष्याच्या कल्पनेची शिक्काव बनविल्या गेले, तिला शिफ्टणापासुन विचित करण्यात आले. जोडीदार निवडण्याचे अधिकार हिस्कावण्यात आले. धार्मिक व सामाजिक उल्लंघन भाग घेण्यास बंदी घालण्यात आली. या अनुप्रगादवार भारतीय समाजात लिंगविषयक असमानता करी वार्डीम लागली आहे हे उद्धादवार स्पष्ट करण्याच्या प्रयत्न करण्यात आलेला आहे.

“आई—वाशा मला मारू नका” मला जगाच्या आहे मी तुमचीच मुलगी आहे. मग, मला असे दुरू का लोटात? हे हृदयाला पाझार पुटणारे उद्गार आहे. आपण २१ व्या शतकात पदार्पण केले. चंद्रावर जगण्यामार्टी म्हणे युक्तीगम्याचा करण्यात येत आहे. विज्ञान नव्हानामारख्या उच्च शेजात आपण प्रगती करत आहोत. पण आजही आपले विचार निम दाखांचे आहे. मुलगा न झाल्याम मुलगी झाल्याम आई—वडील शोक करताना दिसतात. “ज्याच्या पदगी पाप त्याला मुली आरोपाप” हिच भावना लोकांच्या मनात अजूनही दिसून येते. मणून स्त्री भुगाह्या मोठ्या प्रमाणावर होत आहे. मध्यांतरी असे पाहण्यात येत आहे की, दुसरे अपत्य असलेल्या मुलीची मंडळ्या १००० मुलांचे मारे ७५० आहे. तर प्रत्येक हजार पुरुषांमध्ये १०१—१०५ तर २००१—१०२३ स्त्रियांची मंडळा आहे.

बालप्रणापासुन असा भेदभाव केला जातो की, मुलगा दिली जाणारी खेळणीमुळे न्युनगडाची भावना निमिण करतात. मुलगा मोडार, विमान अशी खेळणी दिली जातात तर मुलीना वाहुली दिली जाते. स्त्री ही व्यक्ती नव्हे तर ती एक वस्त्र खेळणी आहे. याची जगू ई पहिली शिक्कवंच असें. लहानपणी जात सरी माविकी, पारंगी, सीता याच्या गोटी प्रसात स्थानितल्या जातात पण तिचा कणखुण्याना निची जिदू याची वाखाणही कांगीच करीत नाही. अशा प्रकारची अनेक उद्हारणे लिंगविषयक असमानतेची दिसून येतात.

लिंग विषमतेचा अर्थ :-—जेव्हा लिंगाच्या आधारवर भेद केला जातो आणि विशेषत: महिलाच्या विलऱ्य विषमता पावली जाते नव्हात त्याम लिंग विषमता पावली जाते नव्हात त्याम लिंग विषमता असे महणतात. लोकांची अशी समजूत आहे की पुरुष हा स्त्रीपेक्षा

क्रेष्ट आहे. या समजूतीमुळे तो स्त्रीला कनिष्ठ मानतो आणि तिच्या संदर्भात विविध बाबीत भेद करतो नेव्हा त्यास लिंग विषमता असे महणतात. इलिंग आणि मेरिल यांनी स्पष्टपणे न्युट केले की, व्यक्तीला महामहिलेत लिंगाच्या आधारवर जे स्थान दिले जाते, ते स्थान म्हणजेच त्या व्यक्तीचा सामाजिक दर्जा होय. याचा अर्थ लिंगाच्या आधारावर स्त्री किंवा पुरुषांना एक विशिष्ट सामाजिक दर्जा प्राप्त होतो. लिंगानुसार पुरुषांना क्रेष्ट स्थान तर विविधन कनिष्ठ स्थान प्राप्त होते. भारतात स्त्रीपेक्षा पुरुषांना क्रेष्ट मानु त्यानुसार त्याच्या भूमिका समाजाते निर्धारित केल्या आहेत. म्हणून लिंग विषमता निर्माण झाली असे म्हणणे योग्य ठरत असल्याचे दिसून येते.

भारतातील लिंगविषयक असमानतेची स्थिती:

सामाजिक स्थिती:-(अ) **शिशण:** भारतात एकोणिसाच्या शतकाच्या मध्यांपर्यंत शिशणांचा शिशण प्राप्त करण्याचा अधिकार नव्हात तसेच या देशातील शिशण व्यवस्था केवळ नोकीरी करण्यासाठीचे आवश्यक समजल्या जात होती आणि शिशांची नोकीरी करणे उचित मानले जात नाही. त्यामुळे विविधाचे शिशणांचे प्रमाणण पुरुषाच्या तुलनेत अजूनही कमी आहेत. २००१ च्या आकडेवारीनुसार देशातोल सांकेतिक ६५.३८ % होती तर २०११ मध्ये ७४.०४ इतके वाढले आहे. परंतु स्त्री—पुरुष याच्यातील सांकेतिक वंथनांमध्ये मोड्या प्रमाणात विषमता आहे. २००१ मध्ये पुरुषांमध्ये सांकेतिक वंथन ३५.८५ तर विविधांमध्ये ५४.१६. मांदारता होती, तर २०११ मध्ये पुरुषांची सांकेतिक ८२.१४: आणि स्त्रियांची सांकेतिक ६५.४६: होतो.

(ब) **नोकीरी :** परपरेने स्त्रीने प्रयावाहेर पडून अर्धेत्यादन अधवा नोकीरी करणे हे कौटूंबिक प्रतिष्ठेच्या विकल्प समजले जात होते. गोपा, वाळा आणि उटी काळात हे स्त्रीने कार्यक्षेत्र होते. कुटूंबात ती प्रथम माता होती व नंतर उत्पादक स्वातंत्र्यावरुं काळात नोकीरीप्राप्तीमध्ये संख्या पुरुषाच्या तुलनेत फारव कमी आहे.

आर्थिक स्थिती: शिशांना स्पलीसंवयित कोणताही विशेषांविकार नव्हात. मंयुवत कुटूंबाच्या संपत्तीमध्ये तिचा तिळ्याचा अधिकार नव्हात. अविवाहित मुलीचा मुधा कुटूंबाच्या संपत्तीत कोणताच अधिकार नव्हात. विवाहित शिशांचा मुधा स्त्रीधन म्हणून मिळवलेल्या संपत्तीव्यतिरिक्त कोणत्याही अन्य प्रकारचे अधिकार नव्हते. पृथक संपत्तीमध्ये मुलीचा अधिकार हा मुळे व विधवा यांच्या नंतर होता.

कौटूंबिक स्थिती: शिश्या आपल्या कौटूंबिक जीवनाच्या संदर्भात अनेक प्रकारच्या अयोग्यतेची शिक्काव बनती आहे. कुटूंबात मांदेच्या स्वकपात शिश्यांची स्थिती काहीशी चांगली होती. ती मुधा पती जिवत असेपर्यंत विधवा माताची अवहेलना करणे हे तर भारतीय कुटूंबाचे सामान्य वैशिष्ट्य आहे. स्त्रीच्या रूपात तर तिची स्थिती